નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ હતી તેથી તેઓ આત્મબળ ખીલવીને સ્વસાધ્યની કાર્યપ્રવૃત્તિમાં વિજય પામી ઇતિહાસના પાને અમર થયા. નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ વિના કદાપિ આત્મબળ ખીલતુ નથી, એમ અનુભવ કરી અવલોકવું. પોતે જે કાર્ય કરે તેમાં સ્વયોગ્યતાનો નિશ્ચય ન થવાથી આત્મશ્રદ્ધાનું બળ વૃદ્ધિ પામતું નથી અને તેથી પરિણામ અંતે એ આવે છે કે અહંમમત્વરહિત–આત્મભોગપૂર્વક કાર્ય કરી શકાતું નથી. જે દેશમાં અનિશ્ચિત બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે તે દેશની રાજ્યમા, વ્યાપારમાં, સૈનિકબળમાં, હુન્નરકળામાં શારીરિક, વાચિક અને માનસિકબળમાં હીનતા વધે છે અને તે દેશનું સ્વાતંત્ર્ય નષ્ટ થવાની સાથે પરતંત્રતાની બેડીમાં તે દેશ રીબાય છે. લૌકિક કાર્યપ્રવૃત્તિમા અને ધર્મકાર્યપ્રવૃત્તિમાં અનિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિથી મનમાં અનેક પ્રકારના સંશયો ઉદ્ભવે છે અને તેથી મનની કાર્યપ્રવૃત્તિમાં નપુંસકના જેવી દશા થાય છે. અતએવ કર્મયોગીઓએ કાર્યપ્રવૃત્તિમાં નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિવાળા થવું જોઇએ. જેની મતિ સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં નિશ્ચયાત્મિકા વર્તે છે તે મનુષ્ય ગમે તેવા અશક્ય કાર્યને સુસાધ્ય કરી સાધી શકે છે. કોઈ પણ કાર્યનાં જેની અનિશ્ચયાત્મકબુદ્ધિ છે તે વિશ્વમા જન્મીને કંઇ પણ ઉકાળતો નથી. અને માંસના લોચાથી બનેલા તેના શરીરમાં જીવ છતાં પણ તે એક નપુંસકને ન છાજે તેવું સ્વપ્રવૃત્તિમાં મન રાખે છે. પ્રસંગોપાત્ત કાર્યપ્રવૃત્તિમા સ્વાધિકારનો નિશ્ચય જે કરી શકતો નથી તે વિશ્વમાં દારવકર્મના નિર્વાહકર્મ કરવાને પણ ન લાયક ઠરે છે. શંકરાચાર્યને સ્વયોગ્ય ધર્મકર્મપ્રવૃત્તિમા નિશ્ચય હતો તેથી તે સ્વધર્મનું સ્થાપન કરી શક્યા. કોઈ પણ કાર્યની પ્રવૃત્તિના પ્રવર્તનાં પહેલાં સ્વકાર્ય-યોગ્ય કાર્યપ્રવૃત્તિનો જે નિશ્ચયબુદ્ધિથી નિર્ણય કરે છે તે સ્વકાર્ય-

પલાયન કરી જાય છે. ધૈર્ય ગુણ વિના અનેક પરિષહો અને ઉપસર્ગોની મધ્યે સ્વકર્તવ્યકર્મમાં સ્થિર રહી શકાતું નથી.

૨૭-૨૮ ધૈર્યથી આત્મિક બળની વૃદ્ધિ ૧૧૧-૧૩

ધૈર્યથી આત્મિક બળમાં અનન્તગુણી વૃદ્ધિ થાય છે અને તેથી અનેક પ્રકારની વિટંબનાઓ સહન કરતાં કર્તવ્યકર્મવિમુખતા થઇ શકતી નથી. જેનામાં ધૈર્યશક્તિ ખીલી હોય છે તે કુમારપાલની પેઠે દુઃખોદધિની પેલીપાર જઇ શકે છે. મહમદપેગંબરે અરબસ્તાનની મોટી લડાઇમાં ધૈર્ય રાખીને અન્તે વિજય મેળવ્યો હતો. ગૌતમબુદ્ધે ધૈર્ય ધારણ કરીને સ્વપ્રવૃત્તિમાં યુક્ત થઇ પોતાના વિચારોને વિશ્વમાં પ્રચાર્યા હતા. ઈશુ ક્રાઈસ્ટે ધૈર્યબળે સ્વવિચારોનો પ્રચાર કર્યો હતો. શ્રી મહાવીર પ્રભુએ ધૈર્યબળે અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગો સહ્યા હતા. સોક્રેટીસે સત્યનું સેવન કરી ગ્રીક દેશની સત્યતા મહત્તા અને સ્વાતંત્ર્યનો પાયો નાખ્યો હતો. ઇત્યાદિ અનેક મહાપુરુષોના દૃષ્ટાન્તોથી ધૈર્યગુણપૂર્વક કર્તવ્યકર્મની પ્રવૃત્તિમાં વિજય મેળવી શકાય છે એમ સિદ્ધ થાય છે. ધૈર્યબળ વિના કોઈ પણ મહાન્ કાર્ય વા લઘુકાર્ય પણ કરી શકાતું નથી. ધૈર્યગુણના સંસેવન વિના કોઇ પણ કાર્યપ્રવૃત્તિમાં અડગ રહી શકાતુ નથી. ધૈર્ય ગુણથી જે કાર્ય થાય છે તે અન્યથી થતું નથી. અતએવ જ્ઞાનીઓ મહાગર્જના કરીને કહે છે કે-કથની કરવાથી કંઇ વળવાનુ નથી. તમે સ્વકાર્યની પ્રવૃત્તિમાં ધૈર્ય ધારણ કરો અને આગળ વધો. ધૈર્ય ગુણધારક ધીર મનુષ્ય કદિ ગમે તેવા વિપત્તિના પ્રસંગોમાં આત્મશ્રદ્ધાને હારી જતો નથી. તે મૃત્યુના પંજામાં ફસાયલો પોતાને

વિકાસ ઉપર આધાર રાખે છે. જેનામાં ધૈર્ય ગુણ ખીલ્યો હોય છે તે સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિદ્વારા વાસ્તવિક પ્રગતિ કરી શકે છે-એમ અવબોધવું. યોગી થવાની વા ભોગી થવાની અનેક પ્રવૃત્તિમાં ધૈર્ય ગુણથી વિજયી બની શકાય છે. આત્મોન્નતિ કરવાની અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિયોમાં ધૈર્યથી આગળ વધી શકાય છે. અતએવ કર્તવ્યપ્રવૃત્તિની પ્રગતિમાં ધૈર્ય ગુણની અત્યંત આવશ્યકતા હોવાથી ધૈર્ય ગુણવડે કર્તવ્ય-કર્માધિકારી થવાય છે એમ જે કથવામાં આવ્યું છે તે વસ્તુતઃ માન્ય અને આદેય છે. સ્વયોગ્ય કર્તવ્યકર્મ પ્રવૃત્તિમાં ધૈર્ય ગુણની સાથે વીરતાની પણ જરૂર પડે છે. જે મનુષ્ય ધીર હોય છે તે વીર થાય છે, આત્મપરાક્રમને ફોરવવું એ ખરેખરી વીરતા છે અને તે વીરતાના યોગે મનુષ્ય વીર ગણાય છે. આ વિશ્વમાં દાનવીર, શૂરવીર અને ધર્મવીર એ ત્રણ પ્રકારના વીરો હોય છે. આ વિશ્વમાં કોઈએ ઇતિહાસના પાને સ્વનામ અમર કર્યું હોય તો એ ત્રણ પ્રકારના વીરોએ જ કર્યું છે. કોઈ પણ કાર્ય કરતાં આત્મવીર્ય સ્ફોરાવ્યા વિના ચાલી શકે તેમ નથી. વીર પુરુષ કોઈ પણ કાર્ય કરતાં સ્વપરાક્રમથી પાછો ફરતો નથી નેપોલીઅન બોનાપાર્ટ, ગેરીબાલ્ડી, રીચર્ડ અને વોશીંગ્ટન વગેરે પાશ્ચાત્ય વીરોના આદર્શજીવનચરિતો અવલોકતાં વીરતાનું ખરેખરું ભાન થાય છે. ભીષ્મ રામ લક્ષ્મણ અર્જુન ભીમ હનુમાન અને વાલી વિગેરે વીરોએ સ્વવીરતાના યોગે પોતાના નામોને ઇતિહાસના પાને સુવર્ણાક્ષરે અલંકૃત કર્યાં છે. જે વીરમનુષ્યો સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં માથું મૂકીને વિચરે છે અર્થાત્ મૃત્યુના ભયથી ડરતા નથી તેઓ વીરતાયોગે અશક્ય કાર્યોને કરે છે વીરતા વિના વિશ્વમાં કોઈ પણ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતી નથી. વીરતા વિના સ્વરક્ષણ કરી શકાતું નથી વીરતા વિના વિદ્યાનું અધ્યયન

તન મન શક્તિ વૃદ્ધિથી, માર કદા ન ખવાય;
વક્તૃત્વ શક્તિથકી, સારૂ સમજાવાય;
શક્તિ વિનાનું પ્રાણીરે, જુઓ જગ વેચાતું. શક્તિ. ૧

જ્ઞાનાદિક શક્તિ વિના, માનવ ઢોર સમાન;
પરતાબામાં રહી કરી, માનવ ઢોર સમાન;
શક્તિ વિના પરતંત્રતારે, થાતું નીચથી નાતું. શક્તિ. ૨

જનની જન્મની ભૂમિને, લજવે શક્તિહીણ,
લજવી જનની કૂખને, થાવે જગમાં દીન,
આત્મશક્તિ વિણ જીવરે, બાંધે કર્મનું ખાતું. શક્તિ. ૩

શક્તિમન્ત સુખીઓ થતો, અશક્ત જનો સીદાય;
શક્તિનો સચય કરે, સૌનો ઉપરી થાય;
શક્તિથી જીતાયરે, ધાર્યું કાર્ય કરાતું. શક્તિ. ૪

શક્તિહીણ પરતન્ત્ર છે, ખીલવો શક્તિ સુજાણ,
ધર્મોદય દેશોન્નતિ, કરશો સાચી વાણ,
છે શક્તિ મહાદેવીરે, પ્રકટે સર્વ સુહાતુ. શક્તિ. ૫

શ્વાસોચ્છ્વાસથી જીવવું, તે જીવ્યું ન પ્રમાણ;
શક્તિવડે જે જીવવું, તે જીવ્યું જગમાંય;
જગમાં જ્યાં ત્યાં દેખોરે, શક્તિએ નામ થાતું. શક્તિ. ૬

ઉત્સાહી ચેતન કરી, અન્તર બની નિર્ગર્વ;
સતતોત્સાહાભ્યાસથી ખીલવી !!! શક્તિ સર્વ;
બુદ્ધિસાગર ધર્મેરે શક્તિથી વિચરાતું. શક્તિ. ૭

નિજ રક્ષણશક્તિ વિનારે, બનતો માનવ દાસ,
સત્તા વિણુ માનવ ખરેરે, ધર્મ ન રક્ષે ખાસ. જગત્માં. ૯

શક્તિ વિના શું જીવવુંરે, શક્તિ વિના ક્યાં માન?
શક્તિ વિના ક્યાં બોલવુંરે, શક્તિ વિના શું દાન? જગત્માં. ૧૦

સર્વ કળાઓ શક્તિનીરે, ખીલવતા જન જેહ;
વિશ્વ વિષે જીવી શકેરે, પામે અન્યથા છેહ. જગત્માં. ૧૧

શક્તિદેવી પ્રકટાવતાંરે, હોવે નહીં જગનાશ,
સ્વાસ્તિત્વરક્ષણવડેરે, પામે શર્મ વિલાસ. જગત્માં. ૧૨

કાંટાની વાડોથકીરે, ખેતર–રક્ષા થાય,
રક્ષક વાડ વિના અહોરે, ખેતર કેવું જણાય! જગત્માં. ૧૩

ધર્મક્ષેત્ર સંરક્ષવારે, શક્ત જનોની વાડ,
કરતા ધર્મ જીવી શકેરે, સમજો શક્તિની આડ જગત્માં. ૧૪

જ્ઞાનથકી સહુ શક્તિયોરે, ખીલવવી કરી યત્ન,
સર્વ ઉપાયો આદરીરે, પામો શક્તિ સુમન્ત્ર. જગત્માં. ૧૫

કળ વિના બળ શું કરેરે, કળથી બળ સોહાય,
દેશ પ્રજા ધર્મ રક્ષવેરે, કળે બળે જીતાય. જગત્માં. ૧૬

અલ્પહાનિ બહુ લાભ જ્યાંરે, બળ વાપરવું ત્યાંય,
આત્મભોગ આપ્યા વિનારે, અભ્યુદય નહિ ક્યાંય. જગત્માં. ૧૭

સગુણના રક્ષણ વિષેરે, થાય બૂરાનો નાશ,
વાપરવી ત્યાં શક્તિનેરે, સંપે વર્ણી ખાસ. જગત્માં. ૧૮

પ્રાપ્તિ થાય છે. વિવેકપૂર્વક પ્રત્યેક કાર્યપ્રવૃત્તિ કરતાં આત્મોન્નતિક્રમમા વિદ્યુદ્વેગે ગમન કરી શકાય છે. વિશેષ લાભ અને કર્તવ્યની ખરેખર પરિતઃ સયોગોની પરિસ્થિતિયો તપાસી જે નિશ્ચય કરાય તે વિવેકથી થાય છે. આત્માની શક્તિના અનુસારે અમુક કાર્યપ્રવૃત્તિને સ્વસ્વાધિકારે સેવવાયોગ્ય છે એમ વિવેકથી નિશ્ચય કરી શકાય છે અતએવ ભવ્ય મનુષ્યોએ કાર્યપ્રવૃત્તિ કરતાં વિવેકથી તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. વિવેકવિના આચારો અને વિચારોમાં અનેક પ્રકારના ઘોટાળા થયા કરે છે. જે દેશના અને જે ધર્મના મનુષ્યોમાં વિશેષ પ્રમાણમા વિવેક જાગ્રત્ થયેલો હોય છે તે દેશની અને તે ધર્મની તે પ્રમાણમાં વિશ્વમાં જાહોજલાલી પ્રગટી નીકળે છે. વિવેકપૂર્વક સ્વયોગ્ય કાર્યપ્રવૃત્તિ કરતાં કદાપિ પશ્ચાત્તાપપાત્ર બની શકાતુ નથી, તેમજ આત્માની શક્તિયોનો નકામો નાશ તથા દુરુપયોગ થઈ શક્તો નથી. જેમ જેમ મનુષ્ય સર્વત્ર સર્વ બાબતોમાં સ્વાધિકારે વિવેકપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે છે તેમ તેમ તે સ્વકાર્યસિદ્ધિમાં અનેક વિઘ્નોથી મુક્ત થાય છે ભારતીય અનેક ક્ષત્રિયનૃપતિયોએ વિવેક વિના અનેક દેશરાજ્યધર્મનાં હાનિકર યુદ્ધો કરીને ભારતની અવનતિ કરી—તેની સાક્ષી ખરેખર ઈતિહાસ પૂરે છે. કૌરવોએ વિવેકપૂર્વક વિચાર કર્યો હોત તો તે કદાપિ પાંડવોની સાથે યુદ્ધ કરત નહિ. રાવણે વિવેકપૂર્વક વિચાર કર્યો હોત તો કદાપિ તે રામની સાથે યુદ્ધ કરીને રાજ્ય અને સ્વજાતિસામ્રાજ્યનો નાશ કરત નહિ. મુંજરાજે વિવેકપૂર્વક વિચાર કરીને સ્વપ્રધાનની સલાહ માની હોત તો કદાપિ તૈલંગનૃપતિ સાથે યુદ્ધ કરત નહિ, તેમજ છેવટની સલાહ પ્રમાણે તે વર્ત્યો હોત તો તેનો નાશ થાત નહિ. કનોજના રાજા જયચંદ્રે વિવેકપૂર્વક દેશાર્થે સમાજના

૩૨-૩૩ ઉદ્યમની મહત્ત્વતા પૃ. ૧૨૧

જે મનુષ્ય સ્વફરજોને અદા કરવામાં નિયમસર અનેક પ્રકારની યોજનાઓની સુવ્યવસ્થાઓ પુરસ્સર ઉદ્યમ કરે છે તે અન્તે વિજયને પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને આળસુ મનુષ્યો આલસ્ય સેવીને અવનતિના માર્ગમાં સંચરે છે. आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महारिपुः नास्त्युद्यमसमो बन्धुः यं कृत्वा नावसीदति.

થોડું કરવું પણ ઉદ્યમ સેવી સારૂં કરવું-એ વાક્યને લક્ષ્યમાં રાખી સદા ઉદ્યમમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઇએ.

૩૪ ઉદ્યમી સર્વ કંઈ કરી શકે પૃ. ૧૨૩

કાર્યમાં સદા ઉદ્યમી બનતાં દૈવી શક્તિયોની તને સહાય મળશે અને તેથી તુ કાર્યસિદ્ધથતાં વિજયની પાસે જઇશ. કથ્યજ્ઞારાંશ એ છે કે કાર્યનો [1]પરિતઃ જ્ઞાતા એવો સદોદ્યમી મનુષ્ય આ વિશ્વમાં જેની કલ્પના કરવામાં ન આવે એવાં કાર્યો કરી શકે છે.

૩૫ અધિકારી કેવી રીતે બનવું? પૃ. ૧૨૭

વિશ્વહિતકારક પ્રવૃત્તિયોમાં પ્રવર્તતાં વિશ્વહિતનું પરિપૂર્ણજ્ઞાન ન મેળવ્યું હોય તો વિશ્વમાં અનેક પ્રકારની સમાજસેવાઓમાં પ્રવૃત્તિ કરનારાઓ પરસ્પર યાદવાસ્થળી કરીને સ્વપરનો નાશ કરી શકે છે.

---

૧ ચારે તરફથી જાણનાર.

આપીને વિશ્વની શાંતિ અને વિશ્વોન્નતિમાં આત્મભાગી બની શકત; પરન્તુ તેવી દૃષ્ટિ વિના મહાભારતની અવનતિનાં બીજો વવાયાં એમ વિશ્વહિતકર અનેક દૃષ્ટિયોથી વિચાર કરતાં અવબોધાશે. વિશ્વહિતાર્થ કર્મના અનેક પ્રયોજનોનું જો સિકંદરે, શાહબુદ્દીનઘોરીએ અને પૃથુરાજ ચોહાણ વગેરે રાજાઓએ જ્ઞાન મેળવ્યું હોત તો તેમની ક્ષાત્રકર્મની પ્રવૃત્તિમાં અનેક પ્રકારનો સુધારો અને અનેક સુવ્યવસ્થાઓ પ્રગટાવી હોત અને તેથી તેઓ સ્વવિચારોનાં બીજકોને વિશ્વમાં ચિરંજીવી કરી શકયા હોત. વિશ્વહિતાર્થ અનેક સુકાર્યોને વ્યાપક દૃષ્ટિએ યદિ સંપ્રતિ યુરોપમાં મિત્રરાજ્યો અને જર્મનપક્ષીય રાજ્યો અવબોધ્યાં હોત અને સ્થિરપ્રજ્ઞાથી વિશ્વહિતકર વિચારો અને આચારોને સાત્વિક દૃષ્ટિથી આચારમાં મૂકવા સમર્થ થયાં હોત તો ભયંકર યુદ્ધમાં અનેક સુશક્તિયોના બલિદાનપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરી શકત નહિ અને અનેક દેશ પ્રવર્ત્તિત રાજ્યોની શાંતિને સંરક્ષી શકત. વિશ્વહિતાર્થ જે જે સુવિચારોને અને આચારોને સમગ્ર વિશ્વની-સમષ્ટિદૃષ્ટિએ ધર્માચાર્યોએ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવથી અવબોધીને તેમાં સ્થિર રહ્યા હોત અને તેવી ઉદાર મંત્ર, તંત્ર અને યંત્રની પ્રવૃત્તિયોમા સાત્વિકભાવે પ્રવર્ત્યા હોત તો ધર્મના નામે અનેક ધર્મયુદ્ધો, કલેશો અને અનેક અન્યાયો થવાનો પ્રસગ પ્રાપ્ત ન થાત. વિશ્વહિતાર્થકાર્યજ્ઞ મનુષ્યો અનેક વિપત્તિયો સહન કરીને વિશ્વહિતકારક કાર્યોમાં સ્વાધિકારે પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે અને પરસ્પર મતોનો વિરોધ ધારણ કરનારા મનુષ્યો વચ્ચે રહીને સર્વ નયસાપેક્ષ અનેક હેતુઓએ અવિરોધપણે દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવથી સર્વનુ સહન કરીને ઉદારભાવના તથા ઉદારપ્રવૃત્તિ ધારવા સમર્થ બને છે. વિશ્વહિતાર્થ કાર્યજ્ઞ મનુષ્યો વિશ્વહિતકર અનેક પ્રકારના, જે જે વિશ્વમાં વિચારોનાં

૪૪. જ્યાં સત્ય છે ત્યાં ભય નથી એવું શ્રી વીરપ્રભુએ કથ્યું છે

૪૫. ભીતિત્યાગથી આત્મોન્નતિ સાધી શકાય. પૃ ૧૪૩-૧૪૪

આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ વિના બાકી અન્ય કશું આત્માનું નથી. આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટાવવું તે ખરેખર આત્માના હાથમાં છે. આત્માજ સ્વયં સ્વરૂપનો કર્તા છે. આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રકટાવવા માટે દેવ, ગુરુ અને ધર્મની સામગ્રીઓની આરાધના કરવી તે લોકોત્તર કારણભુત વ્યવહાર છે.

૪૬. ભીરુ થઇને કર્તવ્યકર્મનું એક પગથિયું ચૂકતા સહસ્રમુખ વિનિપાતને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. અતએવ ભીરુ થઇને કોઇ પણ કર્તવ્યકર્મથી ભ્રષ્ટ ન થવુ જોઇએ.

૪૭. નિજ ફરજ શું છે? પૃ. ૧૪૯.

અનાસક્તભાવમાં સદા અપ્રમત્ત રહીને સ્વાધિકાર ફરજે કાર્યો કરવામાં વિશ્વના નિયમે પોતાના પર આવી પડેલી સેવકની દશા પૂર્ણ કરાય છે પરન્તુ તે માટે કંઈ રાગદ્વેષના બંધનમાં બંધાવાનું પુનઃ થતું નથી. સ્વાધિકાર કર્તવ્યકર્મોને કરવાથી એક જાતની વિશ્વમાં કર્માદિયોગે પ્રાપ્ત કરેલી સેવકની ફરજ પૂર્ણ રીતે અદા કરાય છે તેમાં ઉચ્ચત્વ શું? અને નીચત્વ શું? વસ્તુત વિચાર કરવામાં આવે તો તેમાં ઉચ્ચત્વ અને નીચત્વની કલ્પનાને જરામાત્ર અવકાશ મળતો નથી.

તો અશુભ આસક્તિને દૂર કરી શકાય છે. ન્યાયપૂર્વક જે જે પદાર્થોની ધર્મહાનિમિત્તે આસક્તિ ધારણ કરવી પડે છે તેને શુભાસક્તિ કહેવામાં આવે છે. શુભકષાયોપૂર્વક બાહ્ય પદાર્થની વાંછાને શુભાસક્તિ કહેવામાં આવે છે. **કર્તવ્યકાર્યોમાં જ્ઞાનીઓ શુભાસકિત કરતાં સ્વફરજને વિશેષ મહત્ત્વ આપે છે;** કારણ કે ફરજ માનીને અનાસક્તિથી કાર્યો કરતાં કષાયોની મન્દતા રહે છે.

જે કર્તવ્યકાર્યની સાથે પરિપૂર્ણ ઉપયોગી બનતો નથી તે વિદ્વાન્ શોધક જ્ઞાની ધ્યાની યોગી કવિ અને ભકત બનવાને શકિતમાન્ થતો નથી. આ વિશ્વમાં જે જે મહાત્માઓ પ્રસિદ્ધ થયા છે તે કર્તવ્યકાર્યના ઉપયોગી હતા એમ તેઓના ચરિત પરથી અવબોધાય છે.

૫૦ સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગી ફાયદા. પૃ. ૧૫૫

પ્રત્યેક બાબતમાં ઉપયોગે ધર્મ છે અને અનુપયોગે અધર્મ છે. પ્રત્યેક કર્તવ્યકાર્યની અનેક બાબતો પર અત્યંત લક્ષ આપવાની જરૂર છે અને તે કર્તવ્યકાર્યનો ઉપયોગ વિના બની શકે તેમ નથી. શતાવધાન, સહસ્રાવધાન આદિ શક્તિયોથી કર્તવ્યકાર્યનો ઉપયોગ ધારી શકાય છે. જે મનુષ્ય કર્તવ્યકાર્યના ઉપયોગથી ભ્રષ્ટ થાય છે તે સ્વફરજને ચૂકી જાય છે. કર્તવ્યકાર્યનો ઉપયોગી જાગતો છે અને કર્તવ્યકાર્યનો અનુપયોગી ઊંઘતો છે.

૫૧. અકરણીય કાર્યોથી અવનતિ. પૃ. ૧૫૭

જેણે પોતાના કર્તવ્યકર્મના અધિકારનો નિર્ણય

વપરાય છે અને તેથી પોતાને વા જગત્‌ને કોઈપણ જાતનો લાભ થઈ શક્તો નથી.

૫૪. સ્વકર્તવ્ય પ્રવૃત્તિમાં સુધારોવધારો એવો હોવો જોઈએ કે જે પ્રગતિમાર્ગનો વર્તમાનમાં તથા ભવિષ્યમાં વિરોધક ન હોય; તેવા સુધારાવધારાયુક્ત પ્રગતિમાર્ગમાં કદાગ્રહનો ત્યાગ કરી પ્રવર્તવું જોઈએ. કોઈપણ નિમિત્તે થતો કદાગ્રહ ખરેખર પ્રગતિમાર્ગમાં વ્યવહાર અને નિશ્ચયતઃ કંટકરૂપ થાય છે.

૫૫. કદાગ્રહ અધઃપતનનું મૂળ છે. પૃ. ૧૬૪-૬૫

ધાર્મિક સદ્‌વિચારો અને આચારોને સાપેક્ષવાદે અવબોધતાં સંકુચિત દૃષ્ટિયોવડે થતા કદાગ્રહથી મુક્ત થવાય છે. એકાન્તવાદની બુદ્ધિયોગે કોઈપણ કર્તવ્યકાર્યની ચારે બાજુઓનું સત્ય અનેક દૃષ્ટિબિન્દુની બહાર પ્રબોધી શકાતું નથી.

૫૬. જૈનાચાર્યો, બૌદ્ધાચાર્યો અને વેદધર્મપ્રવર્તકાચાર્યોએ પરસ્પર સામાન્ય ધર્મમતભેદના કદાગ્રહથી આર્યાવર્તની અવનતિમાં એક દૃષ્ટિએ તો કંઇક વિચિત્ર ! આત્મભોગ આપ્યો છે. જૈનાચાર્યોની સામે વેદાન્તધર્માચાર્યોએ કદાગ્રહયોગે અનેક ધર્મયુદ્ધો કર્યાં છે અને ત્યાર પછી પરસ્પર કદાગ્રહકલહથી સક્ષય પામેલાઓ પર મુસલમાનોએ કદાગ્રહયોગે ધર્મવિજય મેળવવા નામે વર્ષ પર્યન્ત પ્રયત્ન કર્યો પરન્તુ તેથી કંઇ શુભ પરિણામ આવ્યું નહિ.

આત્માના ગુણપર્યાયોનો અનુભવ કરો. સર્વ દેવો દેવીઓ અને મનુષ્યો એ સર્વમાં આત્માઓ છે તેથી તે રમણીય લાગે છે—આત્મામાં જ રમણીયતા લાગે છે. આત્માથી ત્યજાયલા મૃતદેહમાં કંઈ રમણીયતા લાગતી નથી. શરીરમાં, મુખમાં વગેરે અંગોમાં રમણીયતા વસ્તુતઃ નથી, વસ્તુતઃ તે પ્રિય નથી. આત્માના સંબંધના ઉપચારે તે રમણીય લાગે છે. વસ્તુતઃ ઇષ્ટમિત્રો અને પ્રેમીઓ વગેરેમાં તેઓના આત્માઓ જ પ્રિયસ્વરૂપ—રમણીયસ્વરૂપ અનુભવાય છે—એમ અનુભવ થશે. આત્માએ ધારણ કરેલા સ્વશરીરમાં આત્મા છે તાવત્ તેમા રમણીયતા—પ્રિયતા ભાસે છે તે આત્માને જ લઇને, અન્યથા આત્માના અભાવે તે શરીરની જે અવસ્થા થાય છે તેનો અનુભવ સર્વને છે. ચૈતન્યવાદીઓ—ચૈતન્યપૂજક એવા આત્મજ્ઞાનિયો આત્માના સ્વરૂપમાં ધ્યાનથી મગ્ન રહે છે. આત્મજ્ઞાની આત્માઓ તે જ પરમાત્માઓ છે—એવી ધારણામાં મગ્ન થઇને એકેન્દ્રિયથી તે પચેન્દ્રિયપર્યંત સર્વ જીવોને પરમાત્માઓરૂપે ભાવીને अर्हं અને ૐ શબ્દ વાચ્ય સર્વ જીવોનું પરમાત્માસ્વરૂપ છે એવો નિશ્ચય કરીને તે પ્રમાણે ઉદ્‌ગારો કાઢે છે.

૬૩. આત્મજ્ઞાન પ્રમાણે મસ્તબનો. પૃ. ૧૯૮

આત્મજ્ઞાની સર્વનયોની સાપેક્ષતાએ—સત્તાનયદષ્ટિ આદિ દષ્ટિએ પરમાત્મભાવનામા લીન થઇને સાપેક્ષનયપૂર્વક આત્મારૂપ પરમાત્માને ગાય છે અને તેમાં જ મસ્ત બને છે.

સર્વ સંસારી જીવો સત્તાએ પરમાત્માઓ છે પરંતુ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ તિરોભાવે પરમાત્માઓ છે. સત્તાની અપેક્ષાએ સર્વ જીવોમાં સિદ્ધત્વભાવનાવડે અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ ઉપર્યુક્ત દષ્ટિ અવ-

તિરોભાવે છે અને તેઓ આવિર્ભાવે પરમાત્માઓ થઈ શકે છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિધારક જ્ઞાનીઓ સર્વવિરતિત્વ અંગીકાર કરીને સાધુઓ થાય છે. ગૃહસ્થ સમ્યગ્દૃષ્ટિધારક જ્ઞાનીઓ કરતાં સાધુઓ અનંત ગુણ ઉત્તમ છે; કારણ કે તેઓએ સર્વ સંગનો ત્યાગ કરીને સાધુપણું અંગીકાર કર્યું છે. આ વિશ્વમાં અધ્યાત્મજ્ઞાની સાધુઓ મુનિઓ આત્મસુખના ભોક્તા બને છે. તેઓ બાહ્ય આયુષ્યના જીવનવડે જીવતાજાગતા અને આન્તરિક જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર્યાદિક જીવને જીવતાજાગતા સાધુ-પરમેષ્ઠી દેવો છે. દીવો દીવાથકી થાય છે તેમ તેઓની સેવા ઉપાસના કરવાથી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રગટી શકે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીસાધુઓની સેવા કરવાથી આ ભવમાં મુક્તિના સુખનો અનુભવ મળે છે એ ખરેખરી વાત છે અને તેનાથી ઇંદ્રિયાતીત પરબ્રહ્મસુખનો વિશ્વાસ પ્રકટવાથી ખરેખરો ત્યાગભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાની સાધુ પાસે જવામાત્રથી અને તેમનો થોડોઘણો ઉપદેશ શ્રવણ કરવા માત્રથી કંઇ અધ્યાત્મજ્ઞાનની ઝાંખી એકદમ પ્રગટતી નથી, પરન્તુ અધ્યાત્મજ્ઞાની મુનિવરોની અંતઃકરણપૂર્વક સેવા અને તેમના ઉપદેશ પર વિશ્વાસ રાખવાથી તથા તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવાથી આત્મસુખની અર્થાત્ મુક્તિસુખની ઝાંખી થઇ શકે છે. આત્મારૂપ પરમાત્માની ઝાંખી થઇ શકે છે. આત્મારૂપ પરમાત્માની ઝાંખીનો અનુભવ થયો એટલે સમજવું કે પરમાત્માના દર્શન થયા. આત્મા એ જ પરમાત્મા છે અને તેનું સુખ અનુભવનાર પણ સ્વયમેવ આત્મારૂપ પરમાત્મા છે. અતએવ ઇન્દ્રિયાતીત આત્મસુખનો અનુભવ થતાં પરમાત્માનો પરોક્ષ દશામાં-અન્તરમાં પ્રત્યક્ષ સુખવેદનરૂપ સાક્ષાત્કાર થયો એમ માનવું. આત્મા સુખરૂપ જ પરમાત્મા છે કારણ કે સુખગુણથી ગુણી એવા પરમાત્મા

૬૬. કર્મયોગના ખરેખરા અધિકારી કોણ પૃ. ૨૦૫-૨૦૬
દ્રવ્યાનુયોગને પ્રથમ સ્થાન પૃ. ૨૦૭

આત્મજ્ઞાનીઓ કર્મયોગના દેશકાલાનુસાર રહસ્યો અવબોધી શકે છે અને કયાં કયાં કર્તવ્ય કર્મો છે અને કયાં કયાં અકર્તવ્ય કર્મો (કાર્યો) છે તેનો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી વિચાર કરીને કર્તવ્યકર્મોને નિર્લેપપણે અભય, અદ્વેષ અને અખેદપણે કર્યે જાય છે. કર્તવ્યકર્મ કરવાની મારી ફરજ છે એમ જાણીને કોઇપણ જાતની આશા વિના કર્તવ્યકર્મો કરવાથી નિરહંવૃત્તિપૂર્વક નિર્લેપપણું કાયમ રહે છે, અને તેથી નવીન ભાવાશ્રવથી બંધાવાનું થતું નથી. જ્યાંસુધી આયુષ્ય છે ત્યાંસુધી આત્મજ્ઞાનીને હસ્તપાદાદિથી આહારાદિ પ્રાપ્ત્યર્થ કોઇપણ કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તવું પડે છે અને તે વિના છૂટકો થતો નથી. આત્મજ્ઞાનીઓ વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ પ્રાપ્ત થએલ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલ અને ભાવાનુસારે વ્યવહારકર્મપ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તે છે અને નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ આત્મધર્મમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવથી તેજ ક્ષણે પ્રવર્ત્તે છે, પણ તેઓ આસક્તિરહિતપણે કદાગ્રહ-રાગદ્વેષરહિતપણે વ્યાવહારિક તથા ધાર્મિકકાર્ય કરે છે-તેથી નિર્બંધ રહે છે. આવી દશામાં અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ અભ્યાસના બળવડે રહી શકે છે. અભ્યાસવડે કયું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી?- અભ્યાસથી સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. આત્મજ્ઞાનીઓ સર્વત્ર કાર્ય કરતાં છતાં આત્મારૂપ પરમાત્માનું સ્મરણ કરીને ઉપયોગમાં રહે છે તેથી તેઓને આપત્તિકાલાદિયોગે પાપકર્મપ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તતાં છતાં પરિણામે પાપ લાગતું નથી. એક વાર આત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો હૃદયમાં પ્રકાશ થયો તો પશ્ચાત્ પાપરૂપ અંધકાર રહી શકતો નથી.

યોગ્યતા પ્રગટે છે. પચેંદ્રિયના વિષયોમાં સમભાવ પ્રકટવાથી કામવિકારની શાંતિ થાય છે. જેનામાં કામવિકાર પ્રકટે છે તે અનીતિવશ થઇને સહસ્રમુખવિનિપાત પામે છે. જે મનુષ્ય કામવિકારને આધીન થાય છે તે સર્વ પ્રકારની અવિવેકતાને પામે છે. એક રીતિએ કહીએ તો સર્વ પ્રકારની આપત્તિનું મૂળ કામવિકાર છે. દેશની, રાજ્યની, સમાજની અને આત્માની પાયમાલી કરનાર કામવિકાર છે. કામના આવેશથી આત્માની સ્વતંત્રતાથી વિમુખ થવાય છે અને પુદ્ગલસ્કંધોના રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શ અને શબ્દપુદ્ગલોની આશાએ ક્ષણિક સુખ અને પરિણામે મહાદુઃખમય પારતંત્ર્ય ભોગવવું પડે છે. જેઓ કામની સત્તાના તાબેદાર થાય છે તેઓ આત્મારામના તાબેદાર રહેતા નથી. કામની સત્તાને તાબેદાર થએલ મનુષ્ય વિશ્વના તાબેદાર બને અને એની આંખોની ચોતરફ કામ વાદળું (એક જાતનું એવું વાદળું) છવાય છે કે જેનાથી સત્ય દિશા તરફ ગમન કરવા શક્તિમાન થતો નથી. કામ વિકારથી કોઇને સત્યસુખ પ્રગટ્યું નથી અને ભવિષ્યમાં પ્રગટનાર નથી એમ અનુભવજ્ઞાનદૃષ્ટિએ અનુભવતાં સત્યાનુભવ આવ્યાથી પશ્ચાત્ કામભોગોમાંથી ચિત્તવૃત્તિ ઉઠી જાય છે તે વિના કદી કામભોગોમાંથી ચિત્તવૃત્તિનું પ્રતિક્રમણ થતું નથી. હડકાયલા શ્વાન અને હડકાયલા શૃગાલના વિષની પરંપરા જે પ્રવર્તે છે, હડકાયું શ્વાન જેને કરડે છે તેને હડકવા ચાલે છે, અને તે કરડે છે તો હડકવા ચાલે છે એમ હડકાયાની પરંપરા ચાલે છે તેમ કામની વાસના ખરેખર હડકવાની પેઠે મનની સાથે વર્ત્યા કરે છે.

૭૬—શબ્દ રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શનો ભોગ કરવાની ઇચ્છા તેજ કામવિકાર છે અને તે કામવિકારથી બ્રહ્મચર્ય કે

ચર્યને પાળી શકે છે. દ્રવ્યબ્રહ્મચર્યનો મુખ્યોદ્દેશ ખરેખર વીર્યની સંરક્ષા કરવાનો હોય છે. કોઇ પણ રીતે વીર્યનો નાશ ન થવા દેવો અને તેનું પાલન કરવું કે જેથી અનેક પ્રકારના માનસિક, વાચિક અને કાયિક બળની સંરક્ષા થાય.

૭૯. શારીરિક વીર્યનું રક્ષણ કરવું, ભાવબ્રહ્મચર્યની પ્રાપ્તિ થવી એ મહાદુર્લભ છે. પૃ ૨૩૭

સંસારમાં દ્રવ્યબ્રહ્મચર્યની તો વ્યવહારથી અમુકાંશે પ્રાપ્તિ થાય છે પરંતુ કામની પરિણતિ જીતવાપૂર્વક આત્મગુણરમણતા—સ્થિરતા સમાધિરૂપ ભાવબ્રહ્મચર્યની પ્રાપ્તિ થવી એ મહા-દુર્લભ છે. દ્રવ્યબ્રહ્મચર્યથી ભાવબ્રહ્મચર્ય અનંતગુણે ઉત્તમ છે. આત્મજ્ઞાની દ્રવ્ય અને ભાવથી બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવા શક્તિમાન થાય છે.

૮૦–સંસારનું મૂળ ખરેખર એક અપેક્ષાએ વિચારીએ તો કામ છે. જીવો રૂપ અને સ્પર્શ એમાં સુખબુદ્ધિ ધારણ કરે છે તેથી કામના ઉદયને તેઓ વધારે છે. શબ્દ રસ રૂપ ગંધ અને સ્પર્શમાં વાસ્તવિકદૃષ્ટિએ અવલોકતાં દુઃખ રહ્યું છે તેનો જે મનુષ્ય વિચાર કરે છે તે કામના ઉદયને નિષ્ફળ કરવા સમર્થ થાય છે; કામના વિકલ્પસંકલ્પોથી મનુષ્ય ત્યારે તરફથી અનર્થોના પાસમાં ફસાય છે અને પશ્ચાત્ તે લીંટમાં જેમ માંખી સપડાય છે તેમ અન્યોના તાબે થઇને પરતંત્રતાપૂર્વક અનેક દુઃખોને આ ભવમાં વ્હોરી લે છે; પરભવમાં પશ્ચાત શુ બનશે તે તો જ્ઞાનીઓ જાણે. આત્માના વાસ્તવિક ચારિત્રમાં ચાંપિડા નાખનાર કામપરિણતિ છે. કામની પરિણતિને

બાહ્યવિષયોના સંબંધમાં રહેતાં છતાં નિર્લેપ રહેવાની શક્તિ પ્રકટે છે. તેથી પરિણામ એ આવે છે કે કામભોગની ઈચ્છાઓનો વિરામ થવાથી શારીરિક વીર્યનું પણ સ્વયમેવ સંરક્ષણ થાય છે. કામની વાસનાઓનો ક્ષય કરવો હોય તો આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિપૂર્વક શબ્દાદિક વિષયોમાં સમભાવ પ્રગટે એવો અભ્યાસ સેવવો જોઇએ અને રાજયોગપૂર્વક કામની વાસનાઓ ટળી જાય એવો આત્મજ્ઞાનમાર્ગ પ્રાપ્ત કરવો જોઇએ. જ્યાં કામ ત્યાં રામ નથી અને જ્યાં રામ ત્યાં કામ નથી. મૈથુનકામની વાસનાઓથી સમગ્ર વિશ્વમાં અનેક પ્રકારના અસહ્ય અનર્થો થયા કરે છે કામની વાસનાઓની મનની ચંચલતા વિશેષ પ્રકારે પ્રકટે છે અને આત્માની સત્યશાંતિથી સહસ્ર યોજન દૂર રહેવું પડે છે કામની ઇચ્છાઓના આધીન રહેવાથી પરતંત્રતા શોક વિયોગ રોગ આધિ વ્યાધિ અને ક્લેશાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે જે અંશે કામભોગેચ્છાના સંકલ્પવિકલ્પથી વિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે તે તે અંશે આત્માની શાંતિનો સહજાનુભવ આવે છે. કામભોગોની ઇચ્છાઓને હઠાવવી જ જોઇએ એવો જ્યારે મનમાં દૃઢ નિશ્ચય થાય છે ત્યારે કામનો પરાભવ કરી શકાય છે. જ્યારે સ્વપ્નામાં પણ કદાપિ કામભોગનું ચિત્ર ખડું ન થાય અને આત્મસ્વભાવરમણતાનું ચિત્ર ખડું થાય ત્યારે અવબોધવું કે બ્રહ્મચર્યની વાસ્તવિક દિશા Right Way તરફ પ્રતિગમન કરાયું છે. કામભોગની નિંદા કરવા માત્રથી વા અન્ય મૈથુનકામીઓની નિંદા માત્રથી કામને જીતી શકાતો નથી. વસ્તુતઃ કામને જીતવો હોય તો કામના સંકલ્પવિકલ્પો કેવી રીતે, ક્યાંથી, કયા કારણે કેવા સંયોગોમાં કેવી ક્ષણિક સુખની બુદ્ધિથી ઉઠે છે અને તેનું શું પરિણામ આવી શકશે તેનો વિવેકપુરઃસર વિચાર કરીને સત્ય સુખનો માર્ગ અવલંબવો જોઇએ.

જણાવવામાં આવી છે. સાધુઓને એક માસમાં ત્રણ મોટી નદીઓ ઉતરવાની શાસ્ત્રકારે આજ્ઞા આપેલી છે તે પણ અલ્પદોષ અને મહાલાભ જાણીને આપવામાં આવી છે. સાધુઓ અને સાધ્વીઓને સ્થંડિલ અને માત્રાની પ્રવૃત્તિને અશક્ય પરિહાર તરીકે અવબોધીને ભરવરસાદમાં સ્થંડિલ જવાની રજા આપી છે તે પણ અલ્પદોષ અને મહાલાભ અવબોધીને આજ્ઞા આપવામાં આવી છે એમ ગુરુગમથી અવબોધવું. સાધુઓ અને સાધ્વીઓને અપવાદમાર્ગે અનેક ધર્મપ્રવૃત્તિયોને આચરવાની છેદસૂત્રોમાં આજ્ઞા આપવામાં આવી છે તે પણ અલ્પદોષ અને મહાલાભ જાણીને આજ્ઞા આપવામાં આવી છે. સંઘયાત્રા અને તીર્થયાત્રા પ્રમુખ ધર્મપ્રવૃત્તિયોમાં અલ્પદોષ અને મહાલાભ અવબોધવો. રથયાત્રારૂપ ધર્મપ્રવૃત્તિમાં અલ્પદોષ અને મહાલાભ અવબોધવો. અનેક જિનમંદિરો બનાવવામાં અલ્પદોષ અને મહાલાભ સમજવો; આચાર્યોને ધર્મસંરક્ષા અને સંઘાદિ રક્ષાર્થે અપવાદમાર્ગે જે જે ધર્મકર્તવ્ય પ્રવૃત્તિયોની શાસ્ત્રકારોએ આજ્ઞા કરી છે તેમાં અલ્પદોષ અને મહાલાભ સમાયલો જાણીને શાસ્ત્રકારોએ કરેલી છે એમ અવબોધવું. શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ સંઘની આજ્ઞા આદેય માનીને મહાપ્રાણાયામ ધ્યાનમાં કંઈક ખલેલ પાડીને શ્રી સ્થૂલભદ્રાદિ સાધુવર્ગને પૂર્વની વાચના આપી તેમાં સ્વવ્યક્તિ માટે અલ્પહાનિ અને સંઘને મહાલાભ અવબોધવો: તેમજ આપત્તિકાલે શ્રી સંઘને જેનામાં જે શક્તિ હોય તે વાપરીને ધર્મનું રક્ષણ કરે, તત્સંબંધી તે જે જે આજ્ઞા કરે તેમાં અલ્પદોષ અને મહાલાભ અવબોધવો. શ્રી આચાર્ય પ્રભુ સ્વગચ્છીય સાધુઓ વગેરેનું રક્ષણ કરવા દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવથી અપવાદમાર્ગે જે જે પ્રવૃત્તિયો કરે તેમાં અલ્પદોષ અને મહાલાભ અવબોધવો. શ્રીદેવર્દ્ધિગણિ

બાળી નાખ્યો અને પોતે નગ્ન થઇ રહ્યા. પ્રાતઃકાલમાં રાજાએ આવી હજારો લોકોની સમક્ષ મન્દિરના દ્વાર ઉઘડાવ્યાં તો તેમાંથી નગ્ન મનુષ્ય મળી આવ્યો; તેથી સાધુના વેષ વિનાના મનુષ્યને દેખવાથી લોકોમાં ધર્મની હેલના થઈ નહિ. તે સાધુની એવી પ્રવૃત્તિમાં અલ્પદોષ અને મહાલાભ અવબોધવો. જો તે વખતે સાધુએ રાત્રિમાં સાધુનો વેષ બાળી ભસ્મ કરી નાખ્યો ન હોત તો તેની અને અન્ય સાધુઓની ઘણી હેલના થાત તથા રાણી અને અન્ય લોકોની સાધુ પરથી શ્રદ્ધા ઉઠી જાત, માટે તેણે અલ્પદોષ અને મહાલાભકારક પ્રવૃત્તિ સેવી એમ અવબોધવું. આર્યખપુટાચાર્યે સાધુઓના ઇર્ષાળુઓની જે દશા કરી તેમા તે પ્રવૃત્તિમાં અલ્પદોષ અને મહાલાભ અવબોધવો. શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી સિદ્ધપુરથી વિહાર કરીને ભરૂચમા રાત્રિએ ગયા અને ત્યા પોતાના પૂર્વભવના મિત્ર ઘોડાને પ્રતિબોધ આપ્યો, તેમાં અલ્પ દોષ અને મહાલાભ-દાયક પ્રવૃત્તિ અવબોધવી. ધર્મપ્રવૃત્તિ વા અન્ય કોઇક લૌકિક વ્યવહારિક પ્રવૃત્તિમાં અલ્પદોષ, અલ્પહાનિ અને મહાલાભનો વિચાર કરવામાં આવે છે. અલ્પહાનિકર અને સ્વ તથા જગત્‌ની વિશેષે શ્રેયસ્કર કાર્યપ્રવૃત્તિ આદરવી એ વિશ્વમાં વિવેકદષ્ટિ મહત્ત્વ અવબોધવુ. ગૃહસ્થોને ગૃહસ્થના અધિકાર પ્રમાણે ધર્મ-પ્રવૃત્તિયો દર્શાવવામાં આવી છે અને તેમાં સાવદ્યમિશ્રત્વ રહેલુ હોય છે, છતાં પરિણામે તે ધર્મપ્રવૃત્તિયો આત્મોન્નતિના શિખરે આરોહનાં પગથિયા સમાન કથેલી હોવાથી ગૃહસ્થોને આવશ્યકપણે તે આદરવાયોગ્ય થાય છે. આગમોમા કહેલી ધર્મપ્રવૃત્તિયોથી સ્વાધિકારે પ્રત્યેક મનુષ્ય આત્માની પરમાત્મતા પ્રાપ્ત કરવા ગુણી બની શકે છે.

પર્યન્ત અવશ્ય સેવવી જોઈએ. તત્સંબંધી પ્રવૃત્તિમાર્ગ પન્થે સ્વ બુદ્ધિથી અનુભવવું જોઇએ. લૌકિક પ્રવૃત્તિ અને લોકોત્તરપ્રવૃત્તિ એ બન્ને પ્રકારની પ્રવૃત્તિ સબંધી જે પ્રવૃત્તિનો જ્યાંસુધી અધિકાર છે ત્યાંસુધી તે પ્રવૃત્તિ સેવવી જોઇએ. હે મનુષ્ય! તે પ્રકારની ધર્મપ્રવૃત્તિ કે જેથી તારી આત્મોન્નતિ થાય અને તેની સાથે સમષ્ટિ પ્રગતિ થાય એવી ધર્મપ્રવૃત્તિ સેવ્યા કર!!, એમાં અંશ માત્ર સંશય ન કર અને પ્રવૃત્તિ માર્ગ પ્રગતિમાં આગળ વધ્યા કર. બાહ્ય પ્રવૃત્તિમા સંયોગી કેવલીને વિહારાદિકમાં કાયિકયોગ પ્રત્યયી હિંસા લાગે છે તેથી તેમને કાયયોગ હિંસા કર્મ લાગે છે છતાં તેઓ મહાનિર્જરારૂપ લાભને પ્રાપ્ત કરે છે

૯૨. સ્વાધિકાર પ્રમાણે કર્મ કરવું. પૃ. ૨૭૨-૭૩

નિરહંવૃત્તિથી આવશ્યક ધર્મ્યકર્તવ્યો કરવાથી આત્મા પોતાના મૂલધર્મમા રમણતા કરી શકે છે અને તે અન્તરના ભાવવડે કર્તાહર્તા બની શકતો નથી. આ ઉપર એક લૌકિક વેદાન્તીઓની કિંવદન્તી છે કે એક વખત કૃષ્ણની રાણીઓ નદીની પેલીપાર રહેલા એક તપસ્વીને ભોજન કરાવવા માટે પેલીપાર જવાની હતી, પરન્તુ નદીમાં પાણીનું પૂર જોરથી વહેતુ હતું, તેથી નદીને ઉતરી પેલીપાર જવાની કોઈની હિમ્મત ચાલી નહિ. તેથી આ બાબતનો શ્રીકૃષ્ણને ઉપાય પૂછ્યો શ્રીકૃષ્ણે કહ્યુ તમે નદી પાસે જઈ એમ કહો કે કૃષ્ણ જો બાલબ્રહ્મચારી હોય તો યમુના ! માર્ગ આપો. કૃષ્ણની સ્ત્રીઓએ નદીને એ પ્રમાણે કહી પાર ઉતારવાની પ્રાર્થના કરી તેથી નદીએ માર્ગ આપ્યો. કૃષ્ણની સ્ત્રીઓએ નદીની પેલીપાર જઇ તપસ્વીને ભોજન કરાવ્યું. ભોજન કરાવ્યા બાદ કૃષ્ણની સ્ત્રીઓએ તપસ્વીને નદીને પાર ઉતરવાનો ઉપાય પૂછ્યો,

તપસ્વીએ જણાવ્યું કે "નદીને એમ પ્રાર્થો કે તપસ્વી જો અનાહારી-અભુક્ત હોય તો નદી ! તમે માર્ગ આપો." કૃષ્ણની રાણીઓએ નદીને એ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરતાં નદીએ માર્ગ આપ્યો અને કૃષ્ણની રાણીઓ મહેલમાં આવી. તેમના મનમાં આ બાબતનું આશ્ચર્ય થયુ ! તેમની દૃષ્ટિએ કૃષ્ણ બ્રહ્મચારી ન હતા અને તપસ્વી અનાહારી (ઉપવાસી) નહોતો તેથી તેઓએ એક આત્મજ્ઞાની ઋષિને તે બાબતનો ખુલાસો પૂછ્યો. આત્મજ્ઞાની ઋષિએ જણાવ્યું કે **જેના મનમાં ભોગ ભોગવતાં આસક્તિભાવ અહંભાવ નથી તો તે ભોગી છતાં અભોગી છે અને જે બાહ્યથી અભોગી છતાં કામના આસક્ત અહંવૃત્તિ આદિવડે યુક્ત છે તો તે કોઈ કારણે બાહ્યથી અભોગી છતાં અન્તરથી ભોગી છે.** તેમજ જે મનુષ્ય હરરોજ અનેક સરસાહારનું ભોજન કરતો હોય પરન્તુ તેના મનમા જો આસક્તિ, અહવૃત્તિ નથી તો તે ઉપવાસી છે-**ઈચ્છાનો રોધ કરવો એ તપ છે. જ્યાં ઇચ્છા નથી ત્યાં તપ છે અને જ્યાં ઇચ્છા છે ત્યાં શરીરને અનેક પ્રકારે ક્ષુધા વગેરેથી તપાવે તો પણ તપ નથી.** આ પ્રમાણે ઋષિનો બોધ સાભળી રાણીઓ ખુશ થઈ ગઇ. આ વાર્તા પરથી ફક્ત એટલો સાર લેવાનો છે કે કર્તૃત્વાહવૃત્તિ, કામના, આસક્તિ, ઇચ્છા વગેરે વૃત્તિયો વિના બાહ્યનુ કર્તાભોક્તાપણું તે આધ્યાત્મિકદૃષ્ટિએ અકર્તાઅભોક્તાપણું છે એમ અવબોધવું. કર્તાભોક્તાપણાની વૃત્તિ ટળી જતા સ્વાધિકારે બાહ્ય કર્તવ્યકાર્યો કરતાં આત્મા સાક્ષીભાવને અનુભવે છે અને જીવન્મુક્તપણાની ઝાખીનો સમ્યગ્દૃષ્ટિમલે અનુભવ ગ્રહણ કરે છે.

વાદ માર્ગથી કર્તવ્યકાર્યોને રાજ્યતંત્ર કાયદાઓની પ્રવૃત્તિયોની પેઠે સર્વ મનુષ્યોએ અન્તરથી નિર્લેપ રહી જે અધિકાર પ્રમાણે પોતે ફરજ બજાવવા નિમાયો છે તદનુસારે તેઓએ કરવાં જોઈએ. એક રાજ્ય પોતાના રાજ્યના નિયમિત કાયદાઓ પ્રમાણે વર્તી શકે અને નિર્દોષ કાર્યપ્રવૃત્તિને નિયમિત કાયદાની દૃષ્ટિએ બજાવી શકે, પરન્તુ જ્યારે પોતાના રાજ્યનો નાશ કરવા અન્ય રાજ્ય પ્રવૃત્તિ કરે ત્યારે તેને અપવાદમાર્ગે સદોષત્વને અલ્પદોષ અને મહાલાભની દૃષ્ટિએ સ્વરાજ્યનું સંરક્ષણ કરવું પડે છે. તદ્વત ગૃહાવાસમાં બ્રાહ્મણવર્ગ ક્ષત્રિયવર્ગ વૈશ્યવર્ગ અને શૂદ્રવર્ગે ઉત્સર્ગમાર્ગે આજીવિકાદિકાર્યો કરતાં નિર્દોષત્વ સેવવું જોઇએ પરન્તુ આજીવિકાદિ હેતુઓનું આપત્તિઆદિ કારણોથી અપવાદમાર્ગે રક્ષણપૂર્વક કાર્યપ્રવૃત્તિ કરવાને માટે કાર્યારંભમાં સદોષત્વ સેવવું પડે છે. ગમે તે જાતિ કુળ વય અવસ્થા પ્રમાણે આજીવિકાદિકાર્યોમાં स्वजन कुटुंबने कारणे पापे पिण्ड भराय, ते नवि अनरथदण्ड छे एम भाखे जिनराय। એ દુહાના ભાવ પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર વા જે જે દેશકાલાનુસારે જે જે વૃત્ત્યાદિથી મનુષ્યવર્ગો ગણાતા હોય તેઓવડે સ્વજન-સ્વકુટુંબના પોષણાદિ માટે જે જે આજીવિકાદિ આરંભકાર્યો કરાતાં હોય અને તેમા જે જે પાપો થાય તો તેમાં અનર્થદંડરૂપ દોષ નથી એમ શ્રી મહાવીરપ્રભુ કથે છે.

૯૫. કર્તવ્યમાં ભીતિનો ત્યાગ પૃ. ૨૮૪

આ વિશ્વમાં પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતે સાંકળના અંકોડાની પેઠે જાણી અન્ય મનુષ્યોરૂપ અંકોડાની સાથે સંબંધ

રાખીને અર્થાત્ જુદા ન પડતાં મળીને જનસમાજહિત-કારક આવશ્યક કાર્યોમાં ક્ષેત્રકાલાનુસારે લાભાલાભના વિવેકપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી જોઇએ. સ્વાવસ્થા, સ્વશક્તિ, આજુબાજુની સાહાય્ય, સાહાય્યક શક્તિયોની યોજનાઓપૂર્વક વ્યવસ્થાઓ વગેરેના બલાબલનો પરિપૂર્ણ વિચાર કરી સ્વાધિકાર પરત્વે સદોષ વા નિર્દોષ આવશ્યક કાર્યો કરવાં જોઇએ. પૃથ્વીરાજ ચૌહાણની સાથે લાભાલાભના વિવેકપૂર્વક તથા દેશકાલની સ્થિતિનો વિવેક કરીને કનોજનો રાજા જયચંદ્ર જોડાયો હોત અને બન્નેએ અન્ય રાજાઓની સાથે મેળ કરી રાજ્યના મૂળ ઉદ્દેશના પૂજારી બની આર્યદેશ સામ્રાજ્ય, ધર્મ સાહિત્યાદિની રક્ષાર્થે યુદ્ધ આરભ્યું હોત તો તેઓ આર્યદેશની પ્રગતિમાં સદા ચિરસ્મરણીય તરીકે રહી શકત. પરંતુ અફસોસ કે તેવું તેમનાથી બની શક્યુ નહિ પરતુ ઉલટું બન્યું.

૯૬. સત્ય પ્રવૃત્તિમાં કદિ મુંઝાવું નહિ. પૃ. ૨૮૭/૮૮

ઇંગ્લાંડમાં સતત ઉદ્યોગી શાર્પે સત્પ્રવૃત્તિમાં જરામાત્ર ન મુઝાતાં લુઇસ નામના ગુલામ અને સોમર્સેટ નામના ગુલામને ગુલામપણાથી મુક્ત કર્યા. પ્રથમ શાર્પની સામા અનેક મનુષ્યો થયા પણ તે સતત ઉદ્યોગ અને અમુંઝવણથી જય પામ્યો. પ્રથમ કર્તવ્ય-કાર્ય કરનારે જે કાર્ય કરવું તેમાં મુઝવણ પાછળથી ન પ્રગટે એવા ઉપાયો લેવા જોઇએ. પોતાની જાતને દરરોજ મુઝવણ ન થાય એવા ઉપાયોથી કેળવવી જોઇએ. કર્તવ્યકાર્યો પાછળ અમુંઝવણપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવામા આવે તો તેનાં શુભ ફલ મળ્યા વિના રહેતાં નથી. જેણે સત્કાર્યપ્રવૃત્તિયોમાં જોડાવું હોય તેણે મુઝાવાની ટેવને

દેશવટો દેવો જોઈએ. સત્કાર્યપ્રવૃત્તિમાં મુંઝાએલ મનુષ્યની બુદ્ધિ પર આવરણો આવી જાય છે અને તેથી તે કર્તવ્ય-પ્રવૃત્તિમાં સત્યની ઝાંખી દેખી શકતો નથી. સત્યપ્રવૃત્તિમાં મુંઝાએલ મનુષ્ય પોતાના પાછળ હજારો મનુષ્યો સાહાય્ય કરવાને તત્પર થાય-થએલા હોય છે તેને તે દેખી શકતો નથી. કર્તવ્યસત્કાર્યપ્રવૃત્તિમાં ન મુંઝાવાથી તાત્કાલિક જે જે ઉપાયો કરવાના હોય તે તે સૂઝી આવે છે. ગુર્જરભૂમિપતિ વનરાજ ચાવડો સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમા ઘણી વખત વિજય ન મળ્યા છતાં મુંઝાયો નહિ તેથી તેને બુદ્ધિદ્વારા સત્ય ઉપાયો સૂઝયા અને તેથી તેણે પુનઃ ગુજરાતનું રાજ્ય સંપ્રાપ્ત કર્યું. પહેલા ભીમદેવ સોલંકીના પ્રધાન વિમલશાહ ઉપર અનેક આપત્તિયો આવી પડી તો પણ તે મુઝાયો નહિ, તે આબુના રાજાની પાસે ગયો અને ચદ્રાવતીનુ રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું. વસ્તુપાલ અને તેજપાલનુ ચરિત્ર વાંચતાં સમજાશે કે તેમને ઘણી મુઝવણમાંથી પસાર થવુ પડતું હતું અને મુઝવણથી નાસીપાસ ન થવાને માટે અનુપમા તેમને સારી સલાહ આપતી હતી. શ્રી હેમચદ્રસૂરિએ સત્પ્રવૃત્તિમાં મોહ ન પામતાં જે જે કાર્ય કરવા ધાર્યા હતાં તે તેમણે કર્યાં અને પ્રતિપક્ષીઓથી થતી ઉપાધિદ્વારા જે જે મુંઝવણો ઊભી થતી હતી તે તેમણે ટાળી હતી. કુમારપાલરાજાને સિદ્ધરાજની ગાદી પર બેસતાં અનેક મુઝવણોમાંથી પસાર થવું પડયું હતુ. શ્રી અભયદેવસૂરિએ આચારાંગાદિ નવાગની વૃત્તિ રચી, તેમના કાર્યથી વિરુદ્ધલોકોએ તેમની પ્રવૃત્તિમાં અનેકપ્રકારનો ડખલો ઊભી કરી પણ તેથી તે જરામાત્ર મુંઝાયા નહિ તેમના શરીરે કોઢરોગ ઉત્પન્ન થયો ત્યારે પ્રતિપક્ષીઓએ કહ્યું કે-તેમણે નવાંગોની વૃત્તિ કરી તેથી કોઢ

રોગ થયો એમ કથ્યા છતાં તે જરામાત્ર મુંઝાયા નહિ. અમેરિકાના પ્રખ્યાત શોધક એડીસનને પ્રથમ પ્રગતિમાર્ગમાં પ્રવર્તતાં અનેક વિપત્તિયો નડી હતી, પણ તેણે જરામાત્ર પણ ન મુંઝાતાં પોતાની કાર્યપ્રવૃત્તિ શરૂ ને શરૂ રાખી તેથી તે અન્તે વિજયી અને સમૃદ્ધિમાન્ બન્યો છે. વ્યાપાર કરનારા વ્યાપારીઓ, શૂરવીર ક્ષત્રિયો, વિદ્યોપાસક વિદ્યાર્થીયો, સાધુઓ, બ્રાહ્મણો, રાજાઓ અને સેવકોને સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં અનેક વિપત્તિયો નડે છે અને તેથી સત્કાર્યપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવાનો વિચાર પ્રકટે છે, પરન્તુ જેઓ ખરેખરા કર્મયોગીઓ છે તેઓ તો સત્પ્રવૃત્તિ કરતાં અનેક પ્રતિકૂલ સયોગો પ્રાપ્ત થયા છતાં મુંઝાતા નથી અને તેથી તેઓ પ્રતિકૂલ સયોગોના સામા ઊભા રહી સ્વકાર્ય સિદ્ધ કરી શકાય એવું પરિતઃ સાનુકૂલ સયોગોનું બળ મેળવીને આગળ વધે છે. સ્કોટલાંડનો રાજા એક વખત ઇંગ્લાંડની સાથે લડતાં હારી ગયો, તે પોતાના મહેલમા રહ્યો-રહ્યો વિચારો કરી મુંઝાતો હતો એવામાં તેણે કરોળીયાને જાળ રચતાં જોયો. કરોળીયો ઘણી વખત જાળ રચતાં ન ફાવ્યો પણ તે હિમ્મત ન હારતાં જાળ રચવા લાગ્યો અને અન્તે ફાવ્યો. તે કરોળીયાનું દષ્ટાંત મનમાં ધારણ કરીને સ્કોટલાંડના રાજાએ મુંઝવણ દૂર કરી પાછું યુદ્ધ શરૂ કર્યું અને વિજયશાળી બન્યો. એ ઉપરથી સમજવુ કે પરોપકારકૃત્યમાં, વ્યાપારકૃત્યમાં, સંઘકૃત્યમાં અને જનસમાજસેવાકૃત્ય વગેરે સત્કાર્યો કરવાની પ્રવૃત્તિમાં અનેક વિપત્તિયો પ્રસગે મોહ પ્રકટે એ સ્વાભાવિક છે, પરન્તુ જ્ઞાનવડે જરામાત્ર ન મુઝાતાં આજુબાજુના સાનુકૂલ સયોગો મેળવી આગળ વધવું તે જ વાસ્તવિક કર્તવ્યકાર્ય કરવાની કૂંચી જાણવી. મહમ્મદપયગંબર એક વખત તેના શત્રુની સાથે લડતો

તેમ કાર્યની સિદ્ધિ શીઘ્ર થાય છે. મેરુપર્વત જેમ કોઈથી કંપાવ્યો કંપે નહિ તેમ પ્રત્યેક મનુષ્યે કર્તવ્યકાર્યપ્રવૃત્તિમાં મન વચન અને કાયાના યોગથી અચલાયમાન રહેવું જોઇએ.

૧૦૧. અસ્થિરતા અશુભ પરિણામો લાવે છે. પૃ. ૩૦૦

રાજા પોતાના રાજાના ધર્મે સ્થિરતાવડે પ્રવર્તી શકે છે તેમ, પ્રજા પોતાના પ્રજાના ધર્મે સ્થિરતાવડે પ્રવર્તી શકે છે. જે જે મહાત્માઓએ આ વિશ્વમાં હિતકારક કાર્યપ્રવૃત્તિયોને આરંભી હતી તેમાં તેઓ શ્રી વીરપ્રભુની પેઠે સ્થિર રહ્યા હતા. **કાર્યપ્રવૃત્તિમાં અસ્થિર બનવાથી આત્માની પડતી દશા થાય છે અને વિશ્વમાં પોતાને સાહાય્ય કરવાને જેઓ રાહ જોઈ રહ્યા હોય છે તેઓ તેનાથી દૂર ખસે છે અને અન્ય કાર્યોની પ્રવૃત્તિયોમાં પણ ભવિષ્યમાં અસ્થિરતાથી અશુભ પરિણામ આવે છે.** અતએવ ચાહે થવાનું હોય તે થાઓ પરન્તુ કાર્યપ્રવૃત્તિમાં સ્થૈર્ય ધારણ કરીને પ્રવર્તવુ જોઇએ અને તેમાંથી કદી પ્રાણાંતે પણ પાછું ન હઠવું જોઇએ. પ્રત્યેક મનુષ્યે મેરુવત્ સ્થૈર્ય અવલંબીને પ્રત્યેક કાર્યમાં ઉપયોગથી પ્રવર્તવું જોઇએ.

૧૦૨. જ્ઞાનપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરો-ઐક્યના અભાવે અધઃપતન પૃ. ૩૦૪/૫-૬-૭

દેશકાલાનુસાર કાર્યપ્રવૃત્તિનો વિચાર કરીને તથા સ્વાત્મશક્તિનો વિચાર કરીને કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થનારો વાસ્તવિક વિજય પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. શિવાજીએ હિન્દુધર્મનું સંરક્ષણ કરવા માટે જે જે પ્રવૃત્તિયો જે દેશમાં તે કાલમાં કરી હતી તે વાસ્તવિક હતી. જો તે

પ્રમાણે તે ન કરી હોત તો હિન્દુધર્મની રક્ષા ન કરી શકત. " શિવાજી ન હોત તો સુન્નત હોત સબકી " એવું જે કવિયે કહ્યું છે તે અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે. મુસલમાનોની પણ પૂર્વે એવી સ્વારીઓ કરી દેશ લૂટી સ્વધર્મ સ્થાપવાની પ્રવૃત્તિ હતી તેમાં અલ્પદોષ-હાનિ અને મહાલાભ, મહાધર્મની પ્રવૃત્તિ જે શિવાજીએ ,ધર્મદૃષ્ટિથી કરી હતી તે તેના દૃષ્ટિબિન્દુથી યોગ્ય ગણી શકાય છે. શિવાજીએ આત્મશક્તિનો તે દ્રવ્ય, તે ક્ષેત્ર, તે કાલ અને આજુબાજુના સંયોગોનો વિચાર કરીને રાજ્યસ્થાપનની વ્યવસ્થાપૂર્વક યુદ્ધપ્રવૃત્તિ સ્વીકારી હતી એમ તેના ચરિત્રપરથી સહેજે અવબોધાય છે. શિવાજીએ જંગલી પહાડી માવલાઓને રાજ્યતંત્રમાં વ્યવસ્થાપૂર્વક સૈનિક બનાવ્યા તેમાં તેની હોશિયારી હતી. ઔરંગઝેબ જેવા સર્વકલાતત્રકુશલ બાદશાહની સામે ઉભા રહેવુ એ મૂઢ રાજાઓથી બની શકે નહિ. શિવાજીને પણ એક વખત તેના પંજામાં ફસાવું પડયુ હતુ તોપણ તે દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવનો અને આત્મશક્તિનો જ્ઞાતા હોવાથી છુટી શકયો અને હિન્દુરાજ્ય સ્થાપન કરી શકયો. શિવાજીએ સાનુકૂલ સંયોગો સાથે પ્રતિકૂલ યોગો જાણી લીધા હતા, તેથી તેણે સાનુકૂલ સહાયકો મેળવવાને કેવા ઉપાયો લીધા હતા તે પણ વિચારવા જેવું છે. પ્રતિકૂલ સંયોગોને સાનુકૂલ કરવામાં તેણે કેવા કેવા ઉપાયો લીધા હતા તે અનુભવગમ્ય કરવા યોગ્ય છે. આત્મશક્તિનો ખ્યાલ તથા દ્રવ્યક્ષેત્રાદિકનો ખ્યાલ કરીને અનુભવગમ્ય કરવા યોગ્ય છે. આત્મશક્તિનો ખ્યાલ તથા દ્રવ્યક્ષેત્રાદિનો ખ્યાલ કરીને પ્રારંભદશાથી શિવાજીએ સ્વરાજ્ય સ્થાપનામાં જે જે સુવ્યવસ્થાઓ કરી હતી તે ખરેખર ક્ષેત્રકાલાનુસારે યોગ્ય કરી હતી પ્રતાપસિંહરાણાને કોઇ મોટા હિન્દુરાજ્યની સાહાય્ય નહોતી.

પ્રવૃત્તિમાં પશ્ચાત્ રહ્યો તે પતિત થએલ જાણવો. બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય અને શુદ્રોએ સ્વધિકારયોગ્ય સ્વકર્તવ્યકાર્યોમાં આત્મશક્તિનું જ્ઞાન કરીને અપ્રમત્તપણે ઉત્સાહથી પ્રવર્તવું જોઇએ.

૧૦૩. એક ક્ષણ પણ પ્રમાદી ન રહેવું. પૃ. ૩૦૭–૮

જે મનુષ્યો સ્વાધિકારે જે જે કાર્યો કરવાનાં છે તે જાણતા નથી અને જાણવા છતાં પણ સુવ્યવસ્થાથી કાર્ય કરતા નથી તે મનુષ્યો દેશ અને કોમને ભારભૂત સમાન જાણવા. આત્મશક્તિથી બહારનુ કાર્ય પણ ન કરવુ જોઇએ. ભલે ગમે તેવુ ઉત્તમ હોય પરન્તુ આત્મશક્તિ બહારનું કાર્ય કરવાથી સ્વ અને પરને કશો લાભ થઇ શકતો નથી; તેમજ આત્મશક્તિ બહારનું કાર્ય કરતાં સ્વાત્માનો નાશ થાય છે. અતએવ आत्मशक्ति परिज्ञाय એમ વાકય મૂકવાની જરૂર પડી છે. આત્માની શક્તિ જાણીને કાર્ય કર.

૧૦૪. કર્મ અને આત્માનો અનાદિકાલથી સંબંધ છે. પૃ. ૩૦૮

આત્મા વસ્તુત: સત્તાએ સિદ્ધ સમાન છે પરંતુ કર્મના સંબંધે સ્વમાન ભૂલી તે પરવસ્તુઓમાં હું અને મારાપણાની બુદ્ધિ ધારણ કરે છે પરન્તુ તે ભ્રાન્તિ છે.

૧૦૫. વિધ વિધ દષ્ટિએ કર્મનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ. પૃ. ૩૦૯—૧૦

જ્ઞાનાવરણીયાદિ અષ્ટકર્મની એકસોને અઠ્ઠાવન પ્રકૃતિ છે. કર્મનો

શું સ્વરૂપ છે ? તે સમ્યગ અવબોધવુ જોઈએ. ખીસ્તિધર્મદૃષ્ટિએ આત્મા અને કર્મનું શું સ્વરૂપ છે તે તેના પ્રતિપાદક ગ્રન્થોદ્વારા આત્મા અને કર્મનું સ્વરૂપ અવબોધવુ જોઇએ. પારસીઓના જરથોસ્તની ધર્મદૃષ્ટિએ તેઓના ગ્રન્થોમાં આત્મા અને કર્મનું કેવુ સ્વરૂપ પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યું છે તેનું સમ્યગ્ સ્વરૂપ જાણવુ જોઇએ. પ્રાચીનકાલમાં આ વિશ્વમાં જે જે ધર્મો થઈ ગએલા હોય તેઓમાં આત્મા અને કર્મસબંધી શું શું જણાવવામાં આવ્યું હતું તે ખાસ અવબોધવું જોઇએ. આત્મા અને કર્મસંબંધી જે જે ધર્મશાસ્ત્રોમાં જે જે લખવામાં આવ્યું હોય તે ખાસ અવબોધવુ જોઇએ. આત્મા અને કર્મ વગેરેનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થવા માટે સર્વ દર્શનકારોના તત્સંબંધી વિચારોનું મધ્યસ્થદૃષ્ટિએ મનન કરવુ જોઇએ. ધર્મશાસ્ત્રોદ્વારા આત્મા અને કર્મનું સ્વરૂપ અવબોધવામાં કુલધર્મરાગદૃષ્ટિ, પરંપરામન્તવ્યદૃષ્ટિરાગ, પક્ષગ્રહિતમન્તવ્યદૃષ્ટિરાગ, અન્ધશ્રદ્ધાગ્રહિતદૃષ્ટિરાગ વગેરે દૃષ્ટિરાગોના ભેદોને દૂર કરી આત્મા અને કર્મસંબંધી જે જે કઈ લખવામા આવ્યું હોય તેને બુદ્ધિગમ્ય અને અનુભવગમ્ય કરવું જોઇએ. ઉપગ્રહદૃષ્ટિએ સર્વ ધર્મોના આચાર્યોએ જગત્‌ને ઉપકાર કરવાને આત્મા અને કર્મનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે તેથી કોઇના પર તુચ્છકારદૃષ્ટિથી ન અવલોકતાં તેઓએ સ્વબુદ્ધિએ જે જે કર્મ અને આત્માનુ સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે તેમાં કયા કયા અંશે સત્યત્વ રહેલુ છે અને કયા કયા અશે અસત્યત્વ રહેલું છે તેનો પરિપૂર્ણ સાપેક્ષદૃષ્ટિથી નિર્ણય કરવો જોઇએ. આત્માનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ અવબોધવાથી કર્મના યોગે ઉત્પન્ન થએલ અહંમમત્વના સંસ્કારોને દૂર કરી શકાય છે; અતએવ ઉપર્યુક્ત અનેક દર્શનકારોની દૃષ્ટિયોએ

સ્વરૂપ છે. ત્હારા આત્માના એક પ્રદેશનો કોઈ નાશ કરે એવો કોઈ જડ પદાર્થ નથી અને જે આત્માઓ છે તે સ્વાત્મા સમાન છે. તેઓ સદા સ્વાત્માની પેઠે નિર્ભય અને આનન્દસ્વરૂપ છે. જન્મ જરા અને મૃત્યુની કલ્પનાનો ત્યાગ કરીને આત્માને નિર્ભય ભાવવો જોઇએ. જે જે વસ્તુઓ નષ્ટ થાય છે તે તે વસ્તુઓ આત્મા નથી એવો પરિપક્વ દૃઢ અનુભવ કરીને આત્માનું નિત્યરૂપ અનુભવવું જોઇએ અને કર્તવ્ય કાર્યો કરતાં છતાં નિર્ભય અને નિત્યરૂપ આત્માને માની પ્રવર્તવું જોઈએ, તથા ભયની પનોતીને પગ તળે કચરી નાખવી જોઇએ. આત્મા નિત્ય અવિનાશી છે, અજ છે, અખંડ છે, અછેદ્ય છે, અભેદ્ય છે અને નિર્ભય છે-એવો એક વાર અનુભવ આવતાં માયા—પ્રપંચથી દીન બની ગયેલ આત્મા તે સ્વ સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરીને કર્મના દોષો જીતીને જિન બને છે. જેઓ દ્રવ્યથી જિન હોય છે તેઓ ભાવથી જિન થાય છે. આત્મા સ્વયં બાહ્ય વિશ્વપર જય મેળવી શકે છે. આત્મા નિત્ય છે એવું અનુભવ ગમ્ય થતાં આત્મા જિન થવાથી ઉચ્ચ શ્રેણીપર ક્રમે ક્રમે કર્તવ્ય કાર્યો કરતો કરતો આરોહે છે. નામરૂપના સંબંધે મોહની વૃત્તિયોનું અન્તરમાં ઉત્થાન ન થવા દેવું એજ આન્તરિક જિન થવાનો મુખ્યોપાય છે. આવી રીતે જિન થવાની ક્રમશ્રેણિપર આરોહવું હોય તો આત્માને નિત્ય અને નિર્ભયરૂપ અનુભવી કર્તવ્ય કાર્યો કરવાં જોઇએ. આત્માને નિત્ય નિર્ભયરૂપ માનીને સર્વ પ્રકારની ભય વૃત્તિયોને આત્મજ્ઞાનમાં ભસ્મીભૂત કરી નાખ !!!

૧૧૨. સૂક્ષ્મોપયોગ દૃષ્ટિની જરૂર. પૃ. ૩૩૬—૩૭

પ્રત્યેક કર્તવ્યકાર્યની ચારે બાજુઓની સૂક્ષ્મોપયોગ દૃષ્ટિથી

તપાસ કર્યા વિના અનેક પ્રકારની ભૂલો થાય છે અને તેથી પ્રમાદ વધતો જાય છે. જેથી પ્રતિપક્ષીઓ કર્તવ્ય કાર્યોમા છિદ્ર દેખીને સામા પડી સ્વબલનો ક્ષય કરવા પ્રવૃત્તિ કરે છે. જૂનાં પટ્ટાવલીનાં પત્રાનુસારે કથાય છે કે સૂક્ષ્મોપયોગ દૃષ્ટિ વિના ખરતરગચ્છ અને તપાગચ્છે પરસ્પર સ્વપરની હાનિ કરતા સાધુઓનો નાશ કરવાની વૃત્તિ સેવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો; તે જોઈ વૈષ્ણુવ મતના વલ્લભાચાર્યે લાખો જૈન વણિકોને વૈષ્ણુવ બનાવ્યા હતા. સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિથી કર્તવ્યની શુભાશુભ બાજુઓ અવલોકી શકાય છે. શ્રીવિજયસેનસૂરિના સમયમાં યતિયોમાં પરસ્પર અભિમાન દ્વેષ ઇર્ષ્યા નિન્દા અને કલહથી વિરોધ ઉત્પન્ન થયો અને વિરોધના પરિણામે યતિયોની આધ્યાત્મિક ગુણુ ભાવના ઘટવા લાગી અને પંન્યાસ શ્રીસત્યવિજયજીની તે સમયમાં નીકળેલ સંવેગપક્ષની શતકે શતકે ઉન્નતિ થવા લાગી અને જૈનોમાં યતિયો અને સંવેગી સાધુઓની જે સ્થિતિ થઇ તે સર્વ જૈનો જાણી શકે છે ભારતમા જે જે રાજાઓ થઇ ગયા તેઓએ સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિથી ભારતની પ્રગતિ થાય એવા ઉપાયો સબંધી ખાસ ચર્ચા ઉઠાવી નથી હિન્દુસ્થાનના સંબધી બાબર પોતાની નોંધપોથીમાં લખે છે કે હિન્દુસ્થાનના રાજાઓ આલસુ છે. તેઓ સ્વદેશ ઈતિહાસનુ જ્ઞાન મેળવવા માટે પરસ્પર સંપીને સ્વદેશનું રક્ષણુ કરવા માટે બેદરકાર છે. હિન્દુસ્તાનના લોકો શારીરિક બળમાં પશ્ચાત્ છે અને તેઓ પરસ્પર એકબીજાને સાહાય્ય આપીને સ્વાસ્તિત્વ વડે રક્ષણુ કરવું એના વિચારો વડે સઘબલ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિથી અજાણુ છે બાબરનો મત કેટલેક અંશે સત્ય છે. સૂક્ષ્મોપયોગી દૃષ્ટિ વિના હિન્દુસ્થાનના લોકોએ કુસંપ વૈર આલસ્ય, અનુદ્યમ—મોજ-

શોખ—અભિમાન—ઇર્ષ્યા—નિન્દા અને શોધક બુદ્ધિ વિના ઘણું ખોયું છે. હિન્દુસ્થાનના લોકોએ સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિથી સ્વકર્તવ્ય કાર્યોને નિરીક્ષ્યાં નહિ તેથી તેઓની ભૂલો તેઓને દેખાઇ નહિ, અને સ્વ કર્તવ્યકાર્યોમાં થતા દોષો વારવાને તેઓ ઉદ્યમી બન્યા નહિ; તેથી તેઓ સ્વભૂલનું ફલ ભોગવે છે અને જ્યાં સુધી તેઓ કર્તવ્યકાર્યોને સૂક્ષ્મોપયોગ દૃષ્ટિથી નહિ દેખશે ત્યાં સુધી તેઓની એવી સ્થિતિ રહેશે. આધ્યાત્મિક ગુણોપૂર્વક આધ્યાત્મિક દોષો ટાળવા માટે ખરેખરો ઉપાય સૂક્ષ્મોપયોગ દૃષ્ટિ છે. તેથી પોતાની સરસવ જેટલી ભૂલ હોય છે તે માલુમ પડે છે જાપાને સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિથી પોતાની અવનતિના જે જે કારણો હતાં તે સર્વે તપાસી લીધાં અને તેથી તે તે અવનતિ હેતુઓને હઠાવવા માટે જાપાનમાં લઘુ લઘુ રાજ્યોનું સંયુક્ત બલ થયું. જાપાને સર્વ દેશોમાં પોતાના દેશના મનુષ્યોને મોકલી આપ્યા અને સર્વ દેશોમાં જે જે ઉત્તમ સુધારાઓ તથા કળાઓ હતી તેઓને પોતાના દેશમાં આણી. જાપાને રાજ્યપ્રગતિ વ્યાપારપ્રગતિ કલાપ્રગતિ કેળવણીપ્રગતિ સ્વાસ્તિત્વસંરક્ષક ક્ષાત્રકર્મપ્રગતિ જલનૌકાપ્રગતિ વગેરે અનેક શુભકાર્યની પ્રગતિયો પ્રતિ સુવ્યવસ્થાપૂર્વક લક્ષ્ય દીધું, અને સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિથી કર્તવ્યકાર્યોનું નિરીક્ષણ કરી ઘટતા વધતા સુધારા કર્યા, તેથી જાપાન સ્વદેશાભિમાની બની સત્તા લક્ષ્મીથી ખીલવા લાગ્યું. રૂશિયા સાથેની લડાઈમાં તે પોતે જીત્યું અને તેથી સર્વ રાજ્યોમાં તેની પ્રતિષ્ઠા વધી. ઈંગ્લાંડની સરકારે જાપાનની સાથે દોસ્તી બાંધી અને સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિથી જાપાન ભવિષ્યમાં પ્રગતિ કરી શકશે તેમ જાણી લીધું. ચીનમાં અફીણ ખાઈને ચીનાઓ અફીણીઆ બની ગયા અને તેથી તેઓ આળસુ

બની અન્ય દેશોની અપેક્ષાએ પશ્ચાત્ પડી ગયા. હાલમાં ચીનાઓ ચેતવા લાગ્યા અને તેઓએ અફીણ નહિ વાપરવાનો ઠરાવ કર્યો છે. તથા સ્વતંત્ર રાજ્યની સ્થાપના કરી છે. ભવિષ્યમાં જો તે સૂક્ષ્મોપયોગદષ્ટિ રાખી પ્રવર્તશે તો સ્વરાજ્યવ્યાપાર કલાપ્રગતિનું સંરક્ષણ કરી શકશે. આર્યાવર્તમાં સૂક્ષ્મોપયોગદષ્ટિવાળા રાજકીય મનુષ્યો, વ્યાપારી મનુષ્યો, સામાજિકસેવા કરનારા મનુષ્યો અને વિદ્વાન્ મનુષ્યો અન્યદેશોની અપેક્ષાએ વિરલા દેખાય છે. બ્રાહ્મણો ક્ષત્રિયો વૈશ્યો શૂદ્રો રાજાઓ અને ત્યાગીઓમાં સૂક્ષ્મોપયોગદષ્ટિવાળા મનુષ્યો જાગ્રત્ થાય—પ્રગટે એવા ઉપાયો લેવાની ખાસ જરૂર છે. સૂક્ષ્મોપયોગદષ્ટિ વિના કોઇપણ મનુષ્ય સ્વકર્તવ્ય કાર્યોમાં વિજયશાલી બની શકે નહિ. આવશ્યક કર્તવ્યકાર્યોનું પરિપૂર્ણજ્ઞાન કર્યાવિના કદાપિ સૂક્ષ્મોપયોગદષ્ટિ પ્રગટ થતી નથી

૧૧૩. પ્રેમ પ્રેમ-એજ રાજકર્તવ્ય. પૃ. ૩૩૯-૪૦-૪૧

સિદ્ધરાજ જયસિંહ પ્રત્યેક યુદ્ધમાં વિજય પામ્યો હતો તેનું કારણ ખરેખર તેના જૈનવણિક પ્રધાનો હતા. જૈનવણિક પ્રધાનોની સમ્મતિથી તે પ્રજાનું ચિત્ત સ્વપ્રતિ આકર્ષી શક્યો હતો અને ગુર્જર દેશની સીમા વધારી શકયો હતો. ભીમે વિમલમંત્રીની સલાહ પૂર્વક રાજ્ય ચલાવ્યું તેથી તે શાન્તિથી રાજ્ય કરી શકયો. કુમારપાલે પણ જૈનવણિક પ્રધાનોની સમ્મતિ પૂર્વક રાજ્ય પ્રવર્તાવ્યું, તેથી તે ગુર્જર દેશની પ્રજાનું ચિત્ત પોતાના પ્રતિ આકર્ષી શકયો. વસ્તુપાલ અને તેજપાલની સલાહપૂર્વક વીરધવલે રાજ્ય ચલાવ્યું તેથી તે સ્વરાજ્યનું રક્ષણ કરી શકયો; પરંતુ પાછળથી તેના પુત્રે વસ્તુપાલાદિની અવજ્ઞા કરી તેથી તેના વંશજોનું

ગુજરાતમાં રાજ્ય રહ્યું નહિ. પ્રતાપરાણાને ભામાશાહે અનેક પ્રકારની રાજ્યપ્રવર્તક સમ્મતિયો આપી હતી અને પુષ્કલ ધનની સાહાય્ય આપી હતી જેથી પુનઃ સ્વરાજ્ય સ્થાપી શક્યા. રાનાડે ગોખલે વગેરે સત્પુરુષોની સલાહ રાજ્યકાર્યોમાં કેટલી બધી ઉપયોગી થઇ પડી છે તે સમસ્ત ભારત અવબોધે છે. શિવાજીને તેના ગુરુ રામદાસ તરફથી રાજ્યતંત્ર ચલાવવાની ઉત્તમ સમ્મતિ મળતી હતી, તેથી શિવાજીના પર દક્ષિણીઓનો રાગ વધ્યો અને રાજ્યસ્થાપન સબંધી સર્વ પ્રકારની તેઓનાથી સાહાય્ય મળી શકી, સત્પુરૂષોની સમ્મતિ લઇને આર્યાવર્તના પૂર્વ રાજાઓ રાજ્યતંત્ર ચલાવતા હતા તેથી તેઓની રાજ્યવ્યવસ્થા સારી રીતે રહી શકતી હતી અને તેઓ પ્રજાનો પૂર્ણપ્રેમ મેળવવા ભાગ્યશાળી બનતા હતા. પ્રજાનો પૂર્ણપ્રેમ મેળવવો એજ રાજ્યપ્રવર્તકોનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. અકબર વગેરે બે ત્રણ સારા બાદશાહો સિવાય અન્ય બાદશાહોએ હિન્દુઓનો પ્રેમ જીતવા પ્રયત્ન કર્યો નહિ, તેથી અન્તે દિલ્હીની ગાદીની ચિરંસ્થાયિતા તેઓના વંશને માટે રહી નહિ. બ્રિટીશસરકાર પ્રજાનો પ્રેમ આકર્ષાય એવા ઉપાયો લે છે અને કોઇના ધર્મમાં આડી આવતી નથી તેથી તેના રાજ્યને હિન્દુઓ ચ્હાય છે. બ્રિટીશસરકાર પ્રજાના આગેવાન સત્પુરુષોની સલાહ લઇને કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તે છે. પાર્લામેન્ટમા કોન્ઝરવેટીવ અને લીબરલ વગેરે પક્ષોની સલાહ લેવી એ સત્પુરૂષોની સમ્મતિ અવબોધવી. પાડવો તરફથી દુર્યોધનની પાસે કૃષ્ણ ગયા હતા અને કૃષ્ણે પાંડવોની સાથે યુદ્ધ કરવામાં આર્યાવર્તની પડતી છે, લાખો મનુષ્યોના નાશપૂર્વક તમારો નાશ છે અને તેથી સલાહશાંતિથી તમારે વર્તવુ જોઇએ-ઇત્યાદિ શુભસમ્મતિ —સલાહ આપી પરંતુ દુર્યોધને શ્રીકૃષ્ણની સમ્મતિને લગી કાઢી

અને ઉલટું કૃષ્ણને કેદખાનામાં નાખવા વિચાર કર્યો, તેથી અન્તે મહાભારત યુદ્ધ શરૂ થયું, તેમાં અન્તે કૌરવો હાર્યા, અઢાર અક્ષૌહિણી સૈન્યનો નાશ થયો અને પાંડવો રાજ્યગાદી પર બેઠા. સત્પુરુષ એવા કૃષ્ણની સમ્મતિ ન માનવાથી કૌરવોનો નાશ થયો. જ્યારે મુંજરાજાએ દક્ષિણના તૈલપરાજા સાથે યુદ્ધ આરંભ્યું ત્યારે મુંજરાજાના પ્રધાને મુંજરાજાને તૈલપની સાથે યુદ્ધ કરવાની સમ્મતિ ન આપી અને યુદ્ધનો નિષેધ કર્યો. પ્રધાને મુંજને અનેક હેતુઓપૂર્વક યુદ્ધ ન કરવા ભલામણ કરી, પરંતુ તેનો મુંજરાજાએ તિરસ્કાર કર્યો તેનુ પરિણામ એ આવ્યુ કે તે યુદ્ધમાં હાર્યો અને પકડાયો, તેને તૈલપરાજાએ કેદખાનામાં નાખ્યો. મુંજના પ્રધાનોએ મુંજરાજાને કેદખાનામાંથી છોડાવવા માટે નગરની બહારથી તે ઠેઠ કેદખાના સુધી સુરંગ ખોદી અને કોઇને કથ્યાવિના તરત નગરબહાર સુરંગદ્વારા આવવા જણાવ્યુ. મુંજનો પ્રેમ કેદખાનામાં આવનાર તૈલપની બેન સાથે બધાઇ ગયો હતો તેથી તે તેને લઇને સુરંગદ્વારા બહાર આવવાનો નિશ્ચય, કરી તૈલપની બેનને સર્વ વાત કહી દીધી, તેથી સુરંગની વાત તૈલપરાજાએ જાણી લીધી અને મુંજને પકડી ઘેર ઘેર ભીખ મંગાવવાની પ્રવૃત્તિ કરી અને ભીખ મંગાવીને અન્તે મુંજરાજાનુ શિર છેદી નાખ્યું. સુરંગથી બહાર આવવાની વાત કોઇને પણ ન કહેવી એવી પ્રધાનોની સમ્મતિને પણ મુંજે ન માની તેથી તે ભૂંડા હાલે મર્યો. તેણે પ્રધાનોની સમ્મતિ સિવાય યુદ્ધ કર્યું અને સુરંગની વાત પણ વિષયપ્રેમના પાશમા પડી તૈલપની બેનને કહી દીધીઃ તેથી તે બે સ્થાને સત્પુરૂષોની સમ્મતિથી ભ્રષ્ટ થઇ મૃત્યુ શરણ થયો આ ઉપરથી સાર એ લેવાનો છે કે પોતાના કરતાં વિશેષ બુદ્ધિવાળા મધ્યસ્થ સત્પુરુષોની કર્તવ્યકાર્યમાં સલાહ-સમ્મતિ

લેવાની પ્રત્યેક મનુષ્યે આવશ્યકતા સ્વીકારવી જોઇએ અને સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિવડે કાર્ય કરવાં જોઈએ કે જેથી કોઇ જાતની ગફલત થઇ શકે નહિ. કરણઘેલાએ માધવ પ્રધાનની સ્ત્રીને ઝનાનખાનામાં નાખી દીધી. તેને પાછી માધવ પ્રધાનને સોંપવા માટે માધવ પ્રધાને અનેક યુક્તિયોથી સમજાવ્યો તથા પાટણના મહાબુદ્ધિવાળા મહાજન અગ્રગણ્ય શેઠીયાઓએ કર્ણઘેલાને અનેક રીતથી સમજાવ્યો અને માધવની સાથે સલાહ કરવાનું કહ્યું; પરન્તુ રાજહઠ યોગીહઠ અને સ્ત્રીહઠમાની રાજહઠને તાબે થઇ મહાજનની સમ્મતિનો તિરસ્કાર કર્યો અને માધવ પ્રધાનનો તિરસ્કાર કર્યો; તેથી પ્રધાને દિલ્હી જઇ કરણઘેલાની સાથે યુદ્ધ કરવા અલ્લાઉદ્દીન બાદશાહની સાથે ગોઠવણ કરી. અન્તે દિલ્હીના અલ્લાઉદ્દીન બાદશાહની સાથે યુદ્ધમાં લડતાં તેના અવિચારી સ્વભાવને લીધે માંહોમાંહે ફુટ થવાથી તે હાર્યો. અન્તે તેની સ્ત્રીને અલ્લાઉદ્દીન લઈ ગયો અને પોતાની બેગમ બનાવી. આ ઉપરથી પ્રત્યેક મનુષ્યને સમજણ મળે છે કે સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિવાળા મનુષ્યોની સમ્મતિનો જે તિરસ્કાર કરે છે તે કરણઘેલાના જેવી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે અને તે પોતે એકલો પતિત દશા પામતો નથી, પરન્તુ પોતે અને પોતાના આશ્રિતોની અને કુટુંબની પડતી દશા કરવામાં નિમિત્તકારણ બને છે. સત્પુરુષોની સલાહની અમૂલ્ય કિમ્મત છે તેથી તેઓની વારંવાર સ્વકર્તવ્ય કાર્યો કરવામાં સૂચના-સલાહો પૂછવાની જરૂર છે સત્પુરુષોની સલાહથી રાજ્ય સુધરે છે, પાઠશાલાઓ સુધરે છે, વ્યાપાર સુધરે છે, સૈનિકપ્રગતિ સુધરે છે, સેવાધર્માના અંગો સુધરે છે અને ધાર્મિક અંગો સુધરે છે.

૧૧૪ વિશ્વ સેવક ક્યારે બની શકાય ? પૃ. ૩૪૬-૪૭

ઈશુક્રાઇસ્ટે મનુષ્યોની સેવા કરવા માટે ઉપશમાદિ પ્રવૃત્તિ સેવી હતી. બૌદ્ધે જગતનું શ્રેયઃ કરવા ઉપદેશાદિ ધર્મ્યકર્મ-પ્રવૃત્તિને સેવી હતી શ્રીમહાવીર પ્રભુએ અનેક ભવ્યજીવોને તારતાં ત્રીશ વર્ષ પર્યન્ત ભારતમાં ગામોગામ શહેરો શહેર વિહાર કર્યો હતો, અને દેહોત્સર્ગસમયે પણ સોળ પ્રહર સુધી એક સરખો જ ઉપદેશ દીધો હતો; પશ્ચાત્ શરીરનો ત્યાગ કરી સિદ્ધ બની સિદ્ધસ્થાનમાં સાદિ અનન્તમા ભાગે વિરાજમાન થયા. થીઓસોફીસ્ટ મડળની અધિષ્ઠાત્રી મીસીસ એનીબેસન્ટ સેવાધર્મનો પ્રથમ સ્વીકાર કરવા-માટે વારંવાર પોતાના શિષ્યોને ઉપદેશ આપ્યા કરે છે. સેવાયોગમાં પ્રવૃત્ત થઇ પરિપૂર્ણ પકવ થયા વિના જ્ઞાનયોગમાં ભક્તિયોગમાં અધ્યાત્મયોગમાં પરિપૂર્ણ સ્થિર થઈ શકાતું નથી સેવાયોગ એ કારણ છે અને જ્ઞાનયોગ એ કથચિત્ સાપેક્ષદષ્ટિએ કાર્ય છે. તેથી સેવાવિના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ શકતી નથી, વિનેય બન્યા વિના ગુરુપદની પ્રાપ્તિ થઇ શકતી નથી-એવો જે અનાદિકાલથી ક્રમ પ્રવર્ત્યા કરે છે તે સહેતુક છે એમ અનુભવ કરતા અવબોધાય છે. ગૃહસ્થોએ અને ત્યાગીઓએ સ્વસ્વાધિકાર પ્રમાણે સેવાના માર્ગોમાં પ્રવૃત્ત થવુ જોઇએ ગૃહસ્થોએ માતૃપિતૃ સેવા, વિદ્યાચાર્યસેવા, દેવ ગુરુ અને ધર્મની સેવા, ગુરુજનની સેવા વગેરે ગૃહસ્થયોગ્ય સેવા માટે યોગ્ય જે જે કર્મો હોય તેને આદરવાં જોઈએ શિવાજીએ માતૃપિતૃ સેવાર્થે આત્મભોગ આપવામાં યથાયોગ્યપ્રવૃત્તિ કરી હતી. તેથી તે માતાની આશિષથી હિન્દુઓનો ઉદ્ધારક બન્યો અને ‘ શિવાજી ન હોત તો સુન્નત હોત સબકી ’ વગેરે સ્તુતિયોગ્ય

થયો. સેવક બનવાથી આત્માની શક્તિયોના ખરેખર સ્વામી બની શકાય એવા માર્ગે પરિણમી શકાય છે, અને અન્તે સ્વામીની પદવી પ્રાપ્ત થઇ શકે છે.

૧૧૫. સેવા પૃ. ૩૪૯–૫૦

સેવા

ગામેગામે નગરનગરે સર્વ જીવો પ્રબોધું,
દેશોદેશે સકલ જનના દુઃખના માર્ગ શોધું;
સેવા મેવા હૃદય સમજી સર્વને પ્રેમભાવે,
સેવું ફર્જે અચલ થઈને પૂર્ણ નિષ્કામ દાવે. ૧

દુઃખીઓનાં હૃદય દ્રવતાં દુઃખથી આંસુડાંને,
લ્હુંવાં એવું જગ શુભ કરૂં કો ન રહે દુઃખડાં એ;
આત્મોલ્લાસે સતતબલથી સર્વને શાંતિ દેવા,
ધારૂં ધારૂં હૃદય ઘટમાં નિત્ય હો વિશ્વસેવા. ૨

સર્વે જીવો પ્રભુ સમ ગણી સર્વ સેવા કર્યામાં,
સર્વે જીવો જિન સમ ગણી પ્રેમ સૌમાં ધર્યામાં;
સેવા સાચી નિશદિન બનો સર્વમાં ઈશ પેખી,
સૌમા ઐક્યે મનવચથકી શ્રેષ્ઠસેવાજ પેખી. ૩

મ્હારૂં સૌનુ નિજમન ગણી સર્વનુ તેહ મ્હારૂં,
સેવા સાચી નિશદિન કરૂં પ્રેમથી ધારી પ્યારૂં;
સેવાયોગી પ્રથમ બનશું સેવના મિષ્ટ વ્હાલી,
એમાં શ્રેયઃ પ્રગતિબળ છે આત્મસોગે સુપ્યારી. ૪

સેવામંત્રો નિશદિન ગણી દુઃખિના દુઃખ ટાળું,
સેવાતંત્રો નિશદિન રચી દુઃખ સૌનાં વિદારૂં,

સેવાયંત્રો પ્રતિદિન કરી સ્વાર્પણે નિત્ય રાચુ,
મ્હારૂં ત્હારૂં સહુ પરિહરી સેવનામાંજ માચુ. ૫

સેવા પ્રકટ કરવી આત્મશક્તિ પ્રયોગે,
સેવા સાચી નિશદિન કરૂ રાખીને આત્મભોગે:
થાવુ મારે પ્રગતિપથમાં સર્વના શ્રેયકારી,
એવી શક્તિ મમ ઝટ મળો યોગમાર્ગે વિહારી. ૬

સ્વાર્થોના સૌ પટલ ટળતાં સર્વ સેવા કરંતાં,
આત્મશ્રધ્ધા પ્રતિદિન વધે વિશ્વ દુખો હરંતાં,
સેવાના સૌ અનુભવ મળો બન્ધનો દૂર જાઓ,
આત્મોલ્લાસે પ્રગતિપથમાં સેવનાઓ કરાઓ. ૭

સૌમા હુ છું સકલ મુજમાં સર્વ સાથે અભેદે,
આત્માદ્વૈતે અનુભવવડે સત્તયા બ્રહ્મ વેદે,
આત્મારામી સતત થઇને સર્વમાં બ્રહ્મ દેખું,
સેવા સૌની નિજશ્રમ ગણી આત્મની પૂર્ણ લેખુ. ૮

જે આ વિશ્વે નિયમિતપણું તેહ મ્હારૂં ગણીને,
જે છે વિશ્વે પરમસુખ તે સર્વનું તે ભણીને.
બ્રહ્માદ્વૈતે સકલ જગમાં સર્વને શર્મ દેવા,
હોજો હોજો પ્રતિદિન મને સ્વાર્પણે સત્ય સેવા. ૯

મારા મધ્યે પરમ ઈશની જ્યોતિનું તેજ ભાસો,
વેગે વેગે તિમિર ઘનતા ચિત્તથી દૂર નાસો,
પૂર્ણાનન્દે સતત વિચરી સર્વને સત્ય દેવા.
થાવો થાવો નિશદિન ખરે વિશ્વની સત્ય સેવા. ૧૦

'વિશ્વે સૌની પ્રગતિ કરવા ધર્મમાર્ગે મઝાની,
સેવા સેવા પ્રતિદિન ચહું ભાવના ચિત્ત આણી;
સૌને ધર્મે રસિક કરવા સર્વને શાન્તિ દેવા,
બુદ્ધયબ્ધિ સતહૃદયગત હો વિશ્વની સત્ય સેવા. ૧૧

સદા અમારી શુભ ભાવનાઓ,
ફળો મઝાની પ્રભુ ભક્તિ ભાવે,
સર્વે અમારા શુભચિત્ત ભાસો,
વિશ્વેશ જ્યોતિ હૃદયે પ્રકાશો. ૧૨

સદા અમારા શુભભાવ ધર્મો,
ખીલો વિવેકે જગ ઐક્યકારી;
ઇચ્છું સદા સૌખ્ય વિચાર સારા,
ફળો સદા એજ ધર્મો અમારા. ૧૩

આત્મોત્ક્રાન્તિ કરવા સાર, સેવા ધર્મજ છે જયકાર;
સ્વાધિકારે સેવા ધર્મ, ઇચ્છુ પામું શાશ્વત શર્મ. ૧૪
કરી સેવા તણાં કાર્યો, ઉચ્ચ થાઉં સદા મુદા,
બુદ્ધયબ્ધિ ધર્મ સેવામાં, સર્વસ્વાર્પણ થયા કરો. ૧૫
સેવક થઇ સ્વામિત્વની, પ્રાપ્તિ પૂર્ણ કરાય,
નિજાત્મા પેઠે સર્વની, સેવાથી શિવ થાય. ૧૬
સેવામા મેવા રહ્યા, સેવક થાતાં બેશ,
બુદ્ધિસાગર પામીયે, પૂર્ણાનન્દ હમેશ. ૧૭

૧૧૬. ઔરંગઝેબ વિગેરેનો પશ્ચાત્તાપ. પૃ. ૩૫૨-૫૩

(તેના પત્રો પૃષ્ટ ૩૫૪-૫૫-૫૬-૫૭)

ભૂતકાળમા ધૃતકર્મોનો વિચાર કરીને વર્તમાનમાં સત્ય

વિવેકને પ્રાપ્ત કરી અનેક મનુષ્યો આત્માની પરમાત્મદશાને પ્રાપ્ત. કરી શકયા છે. ભૂતકાલનાં કર્તવ્યકાર્યોની યાદી કરીને અનેક મનુષ્યોએ વર્તમાનમા સ્વજીવન સુધાર્યું છે તેનો આબેહુબ ચિતાર મહાપુરુષોનાં જીવનચરિતો વાચવાથી અવબોધાઇ શકાશે. જૈન-દૃષ્ટિએ પ્રતિક્રમણાવશ્યકમાં વાર્ષિક, ચાતુર્માસિક પાક્ષિક દૈવસિક અને રાત્રિપ્રતિક્રમણમા ભૂતકાલમાં કરેલા દોષોને નિન્દવામાં આવે છે અને ગર્હવામાં આવે છે અને પાપકર્મનો પશ્ચાત્તાપ થાય છે અને વર્તમાનકાલમાં આત્માના સદ્‌વિચારો અને સદાચારો પ્રગટાવવામાં ઉત્તમ અસર થાય છે—એમ પશ્ચાત્તાપદૃષ્ટિએ અવબોધવુ. અશોકે પોતાની પૂર્વાવસ્થામાં જે કાર્યો કર્યા હતા તેનો તેણે વિચાર કર્યો અને તેથી તેણે ઉત્તરાવસ્થામાં ઉત્તમ સાર્વજનિક હિતકાર્યો કર્યાં હતાં એમ અશોકચરિત પરથી અવબોધી શકાય છે. ઇલાચી કુમારે રાજાની આગલ દોર ઉપર ચઢી નટકલાનો ખેલ કરવાનો આરંભ કર્યો અને તેની સ્ત્રી ઢોલ ટોલ વગાડવા લાગી. રાજાની દૃષ્ટિ નટડીપર ઠરી. જો નટ નાચતાં નાચતાં હેઠલ પડી મૃત્યુ પામે તો નટડીને હુ પોતાની કરૂં —આવા વિચારથી તેણે ઇલા નટને પારિતોષિક આપવામાં ઢીલ કરી. ઇલાચીકુમારે રાજાનો હૃદયગત ભાવ જાણ્યો અને તેથી તેના મનમાં અનેક વિચારો પ્રકટવા લાગ્યા. તત્પ્રસંગે ઇલાકુમારે એક શેઠને ત્યાં એક મુનિ ગોચરી (આહાર) લેવા આવ્યા હતા તેને દીઠા. શ્રેષ્ઠિનીએ ગોચરીએ પધારેલા મુનિવરને વહોરવાને અત્યંત આગ્રહ કર્યો તો પણ મુનિવરે ના કહી—આથી તેના મનપર બહુ અસર થઇ. 'પારકી આશા સદા નિરાશા. એ હૈ જગજનફાસા, તે કાટનકુ કરો અભ્યાસા, લહો સદા

'સુખવાસા.' ઇત્યાદિ વિચારો સ્ફુર્યા અને ભૂતકાલમાં કરેલાં કૃત્યોની યાદી આવી. અહોહો !! હું ધનદત્તશેઠનો પુત્ર હતો, ઘરમાં ધનનો પાર નહોતો. હાલ ધનની યાચના માટે આવી દશા આવી છે. અહો કેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ છે ? માત્ર એક નટીના રૂપમાં મોહ પામવાથી સંપ્રતિ નટના ખેલો કરવા પડે છે. ભૂતકાલમાં કરેલા અશુભ વિચારો પ્રતિ તેને તિરસ્કાર ઉદ્‌ભવ્યો અને પશ્ચાત્તાપ કરી વાંસના ઉપર આત્મભાવના ભાવતાં ભાવતા કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. રાજાને પ્રતિબોધ દીધો. રાજાને પણ પૂર્વે કરેલા નટી સંબંધી અશુભ વિચારો પ્રતિ તિરસ્કાર છુટ્યો અને આત્મા શુદ્ધભાવના ભાવી કેવળજ્ઞાન પામ્યો. આ ઉપરથી ભૂતકાલમાં શું શું કર્યું છે તેની યાદી કરીને વિવેકદૃષ્ટિએ સત્ય તારવીને આત્મપ્રગતિ કરવાની ખરેખરી શિક્ષા મળે છે. ભૂતકાલનું ચિત્ર મનુષ્યની વર્તમાનની ભવિષ્યની જીવનઘટના ઘડવામાં સતત સાહાય્ય આપે છે. ભૂતવ્યતિકરો યોગ્યકાલે સ્મરણ કરવાથી હૃદયને અનેક બોધક વિચારોનો ખોરાક પૂરો પાડી આત્મગુણભાવનાને પ્રગતિમાન કરે છે. ઔરંગઝેબનાં કૃત્યો અઢારમા શતકના ભારતના ઇતિહાસની ભયંકર ક્ષુબ્ધાવસ્થામાં મુખ્યસ્થાને છે, તેજ કૃત્યોનો ઘટક જ્યારે પોતાની અસ્તદશામા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે પૂર્વ કૃત્યોની સ્મૃતિ તેનામાં નિર્વેદ ઉત્પન્ન કરવાને સફલ થતાં તેજ ઘટનાના સ્મરણથી હૃદયમા તીવ્ર અસર અને આશ્ચર્યકારક પ્રગતિની અગ્નિજ્વાલા ઉત્પન્ન થાય છે. ઔરંગઝેબે રાજ્યાસન પ્રાપ્ત કરવાને સર્વોપરી સત્તા સ્થાપવાને પ્રપંચો અને ક્રૂર ઉપાયો કામે લગાડ્યા પણ છેવટે તેની ઉત્તરાવસ્થામા તેના પુત્રે તેને કારાગૃહમાં પ્રક્ષેપી સ્વપિતૃની પ્રવૃત્તિવત્ હિન્દોનું સિંહાસન લીધું. તેણે કારાગૃહમાંથી

પોતાના પુત્રો ઉપર કેટલાએક પત્રો લખ્યા છે તેના ઉપરથી ઉક્ત વાત સ્પષ્ટરીતે જણાય છે, કે તે ભૂતકાલનાં કૃત્યોનું સ્મરણ કરીને છેવટે પશ્ચાત્તાપ કરે છે. આ વખતે તેની ઉમર એંસી વર્ષ ઉપરાંતની હતી. (પત્રો પૃષ્ટ ૩૫૪ થી ૩૫૭ વાંચવા યોગ્ય છે.)

૧૧૭. ઔરંગઝેબના પોતાના પુત્રો પ્રત્યે પશ્ચાત્તાપના પત્રો.

પૃ. ૩૫૭ થી ૩૬૧

ઔરંગઝેબના લખેલ પત્રોથી તેની ભૂતજીંદગીનું તેને સ્મરણ થવાની સાથે તેણે ભૂતકાલમાં જે જે કૃત્યો કર્યાં હતાં તે તેની હૃદય ચક્ષુ સામે દેખાતાં હતાં અને તેનો તે અંતઃકરણપૂર્વક પશ્ચાત્તાપ કરતો હતો. ખરેખર આ સ્થિતિનો ઔરંગઝેબ બીજી વાર જન્મી તેવા ઉત્તમ વિચારોની મૂર્તિ બને તો તે ખરે-ખરો રાજ્ય કરવાને યોગ્ય બની શકે ! તેણે જે જે કર્યું તે તેની સાથે રહેવાનું. ઔરંગઝેબના પત્રો પરથી સાર એ લેવાનો છે કે ઔરંગઝેબે પૂર્વ જીંદગીમાં કરેલા કૃત્યોની યાદી કરી તો તેને સત્ય જડી આવ્યું. તેમ જે મનુષ્ય પોતાની ગતજીંદગીનાં કૃત્યોની યાદી કરે છે તેને સત્યનો પ્રકાશ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે સ્વજીવનની શુદ્ધતા કરી શકે છે. ઔરંગઝેબની પેઠે પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરવાનો પ્રસગ ન પ્રાપ્ત થાય તે માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે પ્રતિદિન ગતકાલકૃત શુભાશુભ કાર્યોને સ્મરણ કરે જવા અને સ્વ-જીવનની પ્રગતિ થાય એવુ સત્ય તારવી કાઢવુ તેમજ તે પ્રમાણે વર્તવું. આત્માની શુધ્ધતા કથવા માટે ભૂતકાલકૃત શુભા-શુભ વિચારો અને શુભાશુભાચારોની યાદી કરવી અને આત્માની ઉચ્ચ દશા કઇ રીતે કેટલી કરી તેનો ખાસ વિચાર કરવો;

ઈર્ષ્યા કરી દેશ સઘ સમાજ અને સ્વવ્યક્તિના અસ્તિત્વનો નાશ કરે છે તેને જીવવાનો અધિકાર નથી. જે મનુષ્યો સ્વશક્તિયોનો પરસ્પરના નાશાર્થે ઉપયોગ કરે છે તેઓને જીવવાનો અધિકાર નથી. જે મનુષ્યો સ્વધર્મ સ્વદેશ સ્વકોમના પ્રતિ તિરસ્કાર કરે છે તેઓના જીવવાથી કંઇ વિશેષ નથી, અતએવ મનુષ્યોએ ભૂતકાલ-કર્તવ્યકાર્યોનું સ્મરણ કરી અને અયોગ્ય કર્તવ્યોનુ પ્રતિક્રમણ કરી અખિલ વિશ્વના જીવનપ્રગતિ મંત્રો તંત્રો અને યંત્રોને સ્વશક્ત્યા' પ્રવર્તાવવાં જોઈએ. ભૂતકાલનું સ્મરણ કર્યા માત્રથી કંઈ લાભ નથી પરન્તુ ભૂતકાલનું સ્મરણ કરીને વર્તમાન કાલ સુધારવામાં આવે અને ગરીબ–માયકાંગલા ન બનતાં આત્માની શક્તિયોને પ્રકટાવી કર્તવ્યકર્મ કરવામાં આવે તોજ ભૂતકાલના કર્તવ્યકર્મની સ્મૃતિની ઉપયોગિતા ગણી શકાય. વાતો કરવાથી કે બૂમો પાડવા માત્રથી કંઇ વળતું નથી. ભૂતકાલની યાદી કરીને વર્તમાનકાળમાં સ્વશક્તિયોનો ઉદ્ધાર કરવામાં આવે તોજ વિશ્વમાં સ્વાસ્તિત્વ સંરક્ષી શકાય છે. અન્યથા મડદાલ–મડદાં જેવાઓને વિશ્વમાં રહેવાનો અધિકાર નથી. તેઓની તો રાખ થઇ જવાની એ યાદ રાખવું. ભૂતકાળની સ્મૃતિ કરી વિશ્વની સર્વશક્તિયો વડે જીવતા રહી વિશ્વમાં સ્વાસ્તિત્વ સંરક્ષી શકાશે.

૧૧૮ શું કર્યું ? અને શું કરીશું ? પૃ ૩૬૪

સ્વાર્થ સંબંધી અને પરજીવોના ઉપકારભૂત પરમાર્થ માટે મારાથી શું શું કરાય છે અને ભવિષ્યમા શું શુ કરી શકાશે, ભૂતકાલમાં શુ શુ કર્યું હતું તેનો પરિપૂર્ણ ખ્યાલ કરવો જોઇએ. જેમ જેમ આત્મા પોતાને વિશાલવ્યાપક દૃષ્ટિથી સર્વમાં દેખે છે

જીવોનું શ્રેયઃ થાય એવા વિચારો કરો અને તેઓના આત્માઓની સાથે ચેતનજી ! તમે એકમેકરૂપ બનીને તેઓનું શ્રેયઃ જે જે ઉપાયોવડે થાય તે તે ઉપાયોવડે આત્માની પરમાર્થદશા જાગ્રત્ કરી કર્તવ્યપરાયણ થાઓ. ચેતનજી ! તમારા આત્માની સાથે અન્ય આત્માઓનું એકમેકત્વ કરવા પૂર્વે તમારી વિશાલદષ્ટિનું અનન્ત વર્તુલ એટલુ બધુ વધારો કે તમારામા સર્વ સમાય અને સર્વનું શ્રેયઃ તે તમારૂ શ્રેયઃ અનુભવાય. ચેતનજી ! ભૂતકાલનો વિચાર કરી વર્તમાનમા અશુભ પ્રવૃત્તિયોનો ત્યાગ કરી આત્માના ગુણો પ્રગટે અને વિશ્વોન્નતિ થાય એવો વિચાર કરો.

૨૧૯ મોહનિંદ્રાનો ત્યાગ કરો. પૃ. ૩૬૫/૬/૭

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચદ્રાચાર્યે ગિરનારની ગુફામાં કેટલોક વખત રહી સ્વાત્મશક્તિયોને ખીલવી હતી અને મોહનિદ્રાનો નાશ કર્યો હતો. મહા-પ્રાણુ ધ્યાનના કારક શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ **વિસ્ફુલિંગ પાર્શ્વનાથની પાસે** રહી અને એકાંત સ્થાનોમાં રહી મોહનિદ્રા હઠાવવાપૂર્વક સ્વાત્મશક્તિયોને વિકસાવી હતી. તેથી તેઓએ સૂત્રોની નિર્યુક્તિઓ વગેરે રચી ભારતવર્ષની જ્ઞાનજ્યોતિ જગાવી હતી. શ્રીમદ્ માનદેવસૂરિ, શ્રીમદ્ ચિદાનદજી અને શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી વગેરેએ મોહનિદ્રાનો ત્યાગ કરવા અને સ્વાત્મબોધપૂર્વક સ્વકર્તવ્યકાર્યો કરવા એકાન્ત પર્વત ગુફાવાસ–નદીકાંઠે એકાન્તવાસ-ઉપવનમાં એકાન્તવાસ કર્યો હતો અને આત્માની શક્તિયોને ખીલવી હતી તેથી તેઓનુ દરરોજ જૈન પ્રજા સ્મરણ કર્યા કરે છે. દિગબરપક્ષીય મુનિયોએ પર્વતગુફા વગેરે એકાન્તમાં વાસ કરી આત્મશક્તિયોને ખીલવીને સ્વકર્તવ્યકાર્યો કર્યા છે તેથી

મહાત્માઓએ એકાન્ત પર્વત ગુફા નદી વગેરેના શુદ્ધ વાતાવરણમાં રહી પ્રભુપ્રાપ્તિના વિચારો કર્યા હતા. શ્રીમદ્ હુકુમમુનિએ જગડીઆ પાસેના નાંદોદના પર્વતોમાં એકેક માસપર્યન્ત અન્નજલવિના રહી અધ્યાત્મજ્ઞાનના વિચારો સેવ્યા હતા. શ્રી પ્રેમચંદજીએ ગિરનાર પર્વતમાં આત્મધ્યાન ધર્યું હતુ. સ્થૂલભદ્રે નન્દરાજાના બગીચામાં દીક્ષા લેવાનો નિશ્ચય વિચાર કર્યો. કપિલકેવલીએ અશોકવાટિકામાં દીક્ષા લેવાનો વિચાર કર્યો. આબુજી પર્વતપર ઘણી વખત સુધી ભર્તૃહરિએ ધ્યાન ધર્યું હતું અને ત્યા વૈરાગ્યશતકની રચના કરી હતી. ગોપીચંદરાજાએ આબુજીપર જ્યાં હાલ ગોપીચંદની ગુફા ગણાય છે તેમાં આત્મધ્યાન ધર્યું હતું. હિમાલય પર્વતમાં ખરેખરા કર્મયોગી બનવાના વિચારોને વિવેકાનન્દે કર્યા હતા. મોટા મોટા વિદ્વાનો જ્ઞાનીઓ અને યોગીઓએ પર્વતો–પર્વતોની ગુફાઓ નદીનાં નિર્મલ ઝરણાંવાળાં સ્થાનો વગેરે સ્થાનોમાં સ્વવિચારોની પરિપકવતા કરીને વિશ્વમાં પશ્ચાત્ તેઓએ સ્વાત્મકર્તવ્યો કરી બતાવેલ છે.

૧૨૦ મોહનિદ્રા ત્યાગવાની આવશ્યકતા પૃ. ૩૬૮

કામની વાસનાને તાબે થઈ અનેક પ્રકારના અનીતિમય પાપ વિચારો કરવા એ એક જાતની નિદ્રા છે. મોહનિદ્રાને જીતવા માટે અન્તરમાં આત્મા અને જડની વહેંચણી કરવી જોઈએ. રાગદ્વેષની વૃત્તિ એજ મોહ છે અને એ મોહરૂપ નિદ્રાનો ત્યાગ કરીને આત્માના સ્ફટિક સમાન શુદ્ધરૂપમાં સ્થિર થવું જોઈએ.

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી વગેરે સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓમાં અગ્રગણ્ય ગણાય. તેનું કારણ એ છે કે તેઓ કૃત્યાકૃત્યના વિવેકપૂર્વક પ્રત્યેક કર્તવ્ય કાર્યોનો વિચાર કરે છે. ગોખલે સર્વત્ર કર્મયોગી તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામ્યા તેનુ કારણ એ છે કે તેણે આર્યાવર્તની પ્રગતિકારક પ્રવૃત્તિયોની કૃત્યાકૃત્યવિવેકથી પૃથકકરણતા કરી બતાવી. શ્રીકૃષ્ણે મહાભારતના યુદ્ધમાં કૃત્યાકૃત્ય વિવેકવડે કર્તવ્યકાર્યોની પ્રવૃત્તિનો ઉપદેશ આપીને સર્વ સભાને સત્ય તરફ આકર્ષી હતી; પરંતુ કૌરવોએ કૃત્યાકૃત્ય વિવેકની દૃષ્ટિનો અને કાર્યનો તિરસ્કાર કર્યો તેથી અન્તે કૌરવોનો પરાજય થયો અને પાંડવોનો જય થયો. જે મનુષ્ય કૃત્યાકૃત્યનો વિવેક કરે છે તે કર્તવ્યકાર્યોને પ્રથમથી અર્ધ તરીકે તો સિદ્ધ કરી લે છે. ભોળા ભીમમાં અનેક પ્રકારની શક્તિઓ ખીલી હતી તેથી તે ગુજરાતનું રાજ્ય સારી રીતે કરી શક્યો પરંતુ કૃત્યાકૃત્ય વિવેક વિના તેણે સોમેશ્વર તથા પૃથુરાજની સાથે નાહક યુદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત કર્યો. કરણઘેલામાં પણ કૃત્યાકૃત્ય વિવેકદૃષ્ટિની ખામી હતી તેથી તેણે અનીતિમાં પ્રવેશ કર્યો. શ્રી કુમારપાલરાજામાં કૃત્યાકૃત્ય સારી રીતે ખીલ્યો હતો તેથી તેણે ગુર્જર પ્રજાનું સારી રીતે પાલન કર્યું હતું અને ઉત્તમ વ્યવહારવડે તેણે કર્તવ્યકાર્યો કરીને ઇતિહાસના પાને પોતાનું અમર નામ કર્યું. કુમારપાલની પશ્ચાત્ ગાદીએ બેસનાર અજયપાલ રાજામાં કૃત્યાકૃત્ય વિવેકની ઘણી ખામી હતી તેથી તે સર્વ પ્રજાનો પ્યાર મેળવી શક્યો નહિ અને તેને કોઇએ મારી નાખ્યો. અમદાવાદમા ગુજરાતની ગાદીએ બેસનાર કેટલાક મુસલમાન બાદશાહોમાં કૃત્યાકૃત્યનો વિવેક ન હતો તેથી તેઓએ કેટલીક ધર્માન્ધપણાથી નકામી લડાઇઓ કરીને હિન્દુઓની અરુચિ વ્હોરી લીધી. કૃત્યાકૃત્યવિવેકથી

કરવા લાગ્યા. મુનિએ શ્રાવકને પૂછ્યું, તમારો પુત્ર મૃત્યુ પામ્યો તેથી તમને કેમ શોક નથી થતો ? શ્રાવકે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે ગૃહસ્થાવાસના ધર્મ પ્રમાણે પુત્રની ઉન્નતિ કરવી અને તેનું પ્રેમપૂર્વક પાલન કરવું એ મદીય વ્યવહાર–કર્તવ્યધર્મ પ્રમાણે મૃત્યુના ચરમસમય પર્યન્ત મેં ધર્મ બજાવ્યો; તેના આત્માને શાન્તિ મળે એવા સર્વ ઉપાયો મેં કર્યા તેમ છતાં આયુષ્યાવધિ પૂર્ણ થતાં તેનો આત્મા પરભવમાં ગયો, તે આત્મા અમર છે, તેણે દેહરૂપ વસ્ત્રનો ત્યાગ કરી અન્યભવમાં અન્યદેહ–વસ્ત્રને કર્માનુસારે ધારણ કર્યું. તેના આત્માની સાથે મારે આત્મભાવથી વર્તવાની જરૂર છે. દેહરૂપ વસ્ત્રો તો સર્વ આત્માઓનાં બદલાય છે તેથી દેહરૂપ વસ્ત્રોનો વા મારા સ્વાર્થનો મારે શોક ન કરવો જોઈએ. જે બનવાયોગ્ય હોય છે તે બને છે અને સ્થિતિના આધીન સર્વ છે, એવો નિશ્ચય અવબોધ્યા પશ્ચાત્ આત્મરૂપ સૂર્યની ચોતરફ શોકરૂપ વાદળને શા માટે છવરાવવુ જોઇએ ? આ પ્રમાણે શ્રાવકની વાણી સુણીને મુનિ પ્રમોદ પામ્યા અને સભ્યજનોને બોધ થયો. કર્તવ્યકાર્યો બજાવતા જે જે બાહ્યદશાઓ પ્રાપ્ત થવાની હોય છે તે થયા કરે છે. હરિશ્ચંદ્રનો પાઠ ભજવનાર નાટકીઓ સ્વમનમા શોકાતુર થતો નથી, કારણ કે તે જાણે છે કે વાસ્તવિક હું હરિશ્ચંદ્ર નથી અને વાસ્તવિક તારામતી મારી રાણી નથી–એવી તેના મનની સ્થિતિથી તે કર્તવ્ય-કર્મમાં વ્યામોહ પામતો નથી તેથી તે શોકાધીન બની શકતો નથી, તદ્વત્ પ્રત્યેક મનુષ્યે આ સંસારરૂપ નાટકશાળાના અનેક અવતારરૂપ અનેક પડદાઓમાં અનેક પ્રકારના વેષો ભજવવા જોઇએ, પરંતુ તેમાં પોતે તો નટ નાગરની પેઠે ન્યારો છે એવો અનુભવ કરી પ્રવર્તવું જોઇએ કે પશ્ચાત્ તેને શોક અનુત્સાહ અને

૧૨૭. દઢ સંકલ્પનું અચિન્ત્ય બળ. પૃ. ૩૮૫-૩૮૭

શુભ કાર્યોનો પ્રારંભ કરતી વખતે યુક્તિયોનો ઉપયોગ કરવો. અભયકુમાર, બીરબલ અને નંદિસૂત્રની કથાઓમાં પ્રસિદ્ધ રોહાની પેઠે શુભ કાર્યોને યુક્તિઓવડે કરવાં જોઇએ. ઇંગ્લીશ સરકારે હિંદુસ્થાનમાં રાજ્યસ્થાપનારૂપ કાર્યોનો પ્રારંભ ખરેખર અનેક યુક્તિયોવડે કર્યો અને અનેક બળવા પ્રસંગે વિપત્તિયો સહીને રાજ્યસ્થાપન કાર્યની સિદ્ધિ કરી આર્યાવર્તમાં શાંતિ ફેલાવી અને રાજ્યશક્તિયોની વૃદ્ધિ કરી, તદ્વત્ મનુષ્યોએ અનેક સુયુક્તિયોવડે યોગ્ય કાર્ય પ્રારંભવુ જોઇએ અને જે કાર્ય પ્રારંભ્યું હોય તે સંકલ્પની દઢતાપૂર્વક પૂર્ણ કરવું જોઇએ. દઢ સંકલ્પથી યોગબળ ખીલે છે અને તેથી અશક્ય કાર્યો પણ સુશક્ય થઈ શકે છે. દઢ સંકલ્પથી જે કાર્ય આરંભવામાં આવે છે તે પૂર્ણ થાય છે અને જે કાર્ય થશે કે નહિ થાય એવી શંકા ધારીને આરંભવામાં આવે છે, તે કાર્યની સિદ્ધિ કરી શકાતી નથી. પ્રત્યેક કાર્ય કરતાં સંકલ્પની દઢતા હોય છે તોજ કાર્યસિદ્ધિ થઇ શકે છે. કાચબી પોતાનાં ઇંડાને રેતીમાં દાટે છે અને પશ્ચાત્ તે જલમાં રહીને ઇંડાંમાંથી બચ્ચાં થવાનો દઢ સંકલ્પ કરે છે અને તે દઢ સંકલ્પથી વર્તે છે, તેથી તે ઇંડામાંથી બચ્ચાં નીકળે છે અને તેને તે જલમાં લઇ જાય છે. કાર્યના પૂર્ણતા કરવામાં દઢ સંકલ્પ એ આત્મારૂપ છે. એડીસને દઢ સંકલ્પથી પ્રત્યેક શોધમાં વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે. શુભ કાર્યોનો દઢ સંકલ્પ ખરેખર શુભ ફલ પ્રકટાવે છે, અને અશુભ કાર્યનો દઢ સંકલ્પ ખરેખર અશુભ ફલ પ્રકટાવે છે. સંકલ્પબલમાં અપૂર્વ મહત્તા રહી છે તેનો ખ્યાલ યોગશાસ્ત્રોના અભ્યાસથી આવી શકાય

કરવા માટે પરંપરાભ્યાસની અત્યંત આવશ્યકતા છે. જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રાદિક અનેક ગુણોની સ્વાત્મામાં શક્તિયો પ્રાપ્ત કરવાને પરંપરાભ્યાસનું મહત્ત્વ સ્વીકારીએ તે પ્રમાણે પ્રવર્ત્યા વિના છૂટકો થવાનો નથી. જે જે કર્તવ્યકાર્યોની અભ્યાસપરંપરાઓ સેવવાથી કર્તવ્યોની સિદ્ધિ સાથે આત્મશક્તિયોની વૃદ્ધિ થાય છે તે અભ્યાસપરંપરાઓનો ત્યાગ કદાપિ કરી શકાય નહિ. જે જે મનુષ્યોમાં મહાન્ શક્તિયો પ્રગટી છે તે પરંપરાભ્યાસનું ફલ છે તેવું અવધારીને પરંપરાભ્યાસની પ્રવૃત્તિને નિર્ધારિત કાર્યોની સિદ્ધિ માટે સેવવી જોઇએ. મુક્તિમાર્ગમા વા સાંસારિકમાર્ગમાં કર્તવ્યકાર્યપરંપરાભ્યાસથી આત્માની શક્તિયો પ્રગટે છે અને કર્તવ્યકાર્યોની સિદ્ધિ થાય છે. જે જે ગુણોની સિદ્ધિ વા પ્રાપ્તિ માટે અભ્યાસ સેવવામાં આવે છે તે તે કાર્યોની સિદ્ધિ ખરેખર સતતાભ્યાસ બળે પરંપરાભ્યાસબળે થાય છે-એમ અનેકજ્ઞાનયોગીઓના અને કર્મયોગીઓનાં દૃષ્ટાંતોથી સિદ્ધ થાય છે. સતતાભ્યાસબળ અને પરંપરાભ્યાસબળ જેનામા નથી અને જેનામા છે તો પણ જે મન્દ થાય છે તે જીવતાં મૃતકના સમાન છે અને તે વિશ્વમાં નકામું ખાય છે પીવે છે. તેઓનો જન્મ પશુઓના કરતા વિશેષ નથી. સતતાભ્યાસ અને પરંપરાભ્યાસ બળવડે સ્વાધિકારે જે જે કર્તવ્યકાર્યો હોય તે અવશ્ય કરવાં જ જોઇએ. યદિ અભ્યાસ ન સેવવામા આવે તો જીવતાં મનુષ્યો મડદાં સમાન છે અને તેઓ સ્વપરની ઉન્નતિ કરવાને કોઇ પણ રીતે લાયક નથી. કર્તવ્યકાર્યો માટે જો અભ્યાસ ન સેવાય તો અવબોધવું કે કર્તવ્યકાર્યો માટે મનુષ્ય જીવતો જ નથી અને આધ્યાત્મિકભાવે જીવતો રહેવાનો અધિકારી થતો નથી.

આત્મશ્રદ્ધા ત્યજે તે કરી શું શકે ?
મારતા જે અરે ગપ્પ ગોળા. આ. ૫

કથની મીઠી અને કડવી કરણી અરે,
સ્વાધિકારે કરો કાર્ય બોધી,
આત્મશક્તિવડે સિદ્ધિયો સાંપડે,
કાર્ય કર યુક્તિયો સત્યે શોધી. આ. ૬

ઉઠ જાગ્રત્ બની કાર્ય કર યત્નથી,
બોલ બીજું કશું ના મુખેથી;
બુદ્ધિસાગર સદા કાર્ય કર તાહરા
મોહનાં દ્વાર રૂંધી હવેથી. આ. ૭

૧૩૪ શકુન કરતાં શબ્દ ઉતાવળા પૃ. ૩૯૬

શકુન કરતાં શબ્દ ઉતાવળા અને શબ્દ કરતાં હૃદયની શ્રદ્ધાને પ્રત્યેક કાર્યના આરંભમાં બલવતી કથી છે. પ્રત્યેક કાર્ય આરંભતાં તેમા આત્મશ્રદ્ધાબલ કેટલુ છે તેજ તે કાર્યની સિદ્ધિનો મુખ્યોપાય છે કર્તવ્યકાર્ય કરવા માટે આત્મશ્રદ્ધાબળની અત્યંત આવશ્યકતા, મન્ત્રયન્ત્રપ્રક્રિયાઓની પેઠે અવબોધીને હે હે મનુષ્ય ! પ્રાસંગિક પ્રારમ્ભિત પ્રાપ્ત કર્તવ્યકાર્યો કર. મનુષ્ય ત્હારે અવશ્ય કર્તવ્ય કાર્યને કરવુ જોઈએ. એજ ત્હારો ધર્મ છે.

૧૩૫-૧૩૬-૧૩૭ બ્રહ્મચર્યથી અદ્‌ભુત સિદ્ધિ.

પૃ. ૩૯૮-૩૯૯-૩૯૯

શ્રીમદ્ કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્યે એકવીસમી પાટ ઉપર બેસીને નીચેની સર્વ પાટો કાઢી નંખાવીને પોતાના શરીરને

પ્રાપ્ત કરવા જોઇએ. પૂર્વાચાર્યોએ મન–વાણી અને કાયાની શક્તિઓને ખીલવવા સંબંધી અને તેઓને આત્માની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તાવવા સંબંધી યોગશાસ્ત્રમાં–અધ્યાત્મશાસ્ત્રોમાં અનેક યુક્તિઓ દર્શાવી છે, તે ગુરુગમથી અવબોધ્યાવિના આત્માના તાબે મન વાણી અને કાયાને કરી શકાય નહિ. પ્રથમ બ્રહ્મચર્યની શક્તિ ખીલવીને બ્રહ્મચારી બનવાથી શરીરની આરોગ્યતા અને સુદઢતા સરક્ષી શકાય છે. શારીરિક વીર્યની સંરક્ષા કર્યાવિના કાયાની શક્તિયો અને માનસિક શક્તિયો ખીલવી શકાતી નથી. પૂર્વાચાર્યો મહાપરાક્રમથી વિશિષ્ટકાર્યો કરતા હતા; તેનું કારણ એ હતું કે તેઓ કાયિક બ્રહ્મચર્યવડે વીર્યની સંરક્ષા કરવી એજ સર્વસ્વ માનતા હતા. તેઓ બાલ્યાવસ્થાથી ઊર્ધ્વરેતા હતા. તેઓ ઊર્ધ્વરેતા બનવાના ઉપાયોને આદરતા હતા અને બ્રહ્મચર્યને આત્મારૂપ અવબોધીને કદાપિ એક વીર્યના બિન્દુનો પણ પાત થવા દેતા નહોતા. બ્રહ્મચર્યવડે તેઓ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મનને અને કાયાને આત્મવશ કરી શક્તા હતા. બ્રહ્મચર્યની સંરક્ષાર્થે ગુરુકુલાદિ સંસ્થાઓની સ્થાપના કરતા હતા અને તેઓ તેમાં વિદ્યાર્થીઓને બ્રહ્મચર્યધારક બનાવતા હતા.

મૈથુનના સંકલ્પમાત્રથી પણ કાયિક માનસિક અને આત્મિક પ્રકટેલી શક્તિઓનો નાશ થાય છે તો અન્ય બાબતોનું તો શું કહેવું ? વિશ્વના મનુષ્યોમાં જે જે મહાપુરુષો તરીકે વિશ્વકલ્યાણ કરનાર તરીકે પ્રસિદ્ધ થઇ ગયા છે તેઓમાં ખરેખરી બ્રહ્મચર્યની શક્તિ જાગ્રત હતી. કાયિક વીર્યની સંરક્ષા-

ઉપાધ્યાય બ્રહ્મચર્યના પ્રતાપે એકસોને આઠ ગ્રન્થો લખી વિશ્વમાં અક્ષરદેહે અમર થયા. અતએવ બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવાની અત્યંત ઉપયોગિતા અવબોધવી જોઇએ. અત્ર એક **અસ્મદીય શાસ્ત્રી શ્યામસુંદરાચાર્યનું દૃષ્ટાન્ત આપવામાં આવે છે.** પંડિત શ્યામસુંદરાચાર્યની જન્મભૂમિ કામવન છે. તેઓએ ચોવીસ વર્ષ પર્યન્ત કુસ્તી વગેરેમાં સ્વજીવન ગાળ્યું. પશ્ચાત્ પચ્ચીસ વર્ષની ઉમ્મર થઇ ત્યારે તેમણે બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરીને વિદ્યાભ્યાસ શરૂ કર્યો; ષટ્ વર્ષ પર્યન્ત ઉજાગરો કરીને પંજાબ યુનિવર્સિટીની વિશારદ અને શાસ્ત્રીય પદવીની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયા અને સાથે સાથે દિગંબર જૈનાગમનો અભ્યાસ કર્યો; કાશી સરકારી પ્રિન્સ કોલેજની ન્યાય-વ્યાકરણાચાર્યની પરીક્ષા પાસ કરી; પશ્ચાત્ કાશીમાં આવી મહા-મહોપાધ્યાયોની પ્રધાન વિદ્વત્ સંસ્થામાં ષડ્ દર્શનની પરીક્ષા દેઇને આચાર્ય પદ પ્રાપ્ત કર્યું. સાત વર્ષ પર્યન્ત બનારસ યશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળામાં રહીને વિના પગારે શિક્ષક નિરીક્ષક અને પરી-ક્ષકની કાર્યપ્રવૃત્તિ કરી અને ત્રણ વર્ષ પર્યન્ત અમને સ્યાદ્વાદમંજરી રત્નાકરાવતારિકા, અષ્ટસહસ્રી, તત્વાર્થવૃત્તિ અને સમ્મતિતર્ક વગેરેનો અભ્યાસ કરાવ્યો. પશ્ચાત્ છ વર્ષમાં સમસ્ત ભારતીય વૈદ્યોની સાથે શાસ્ત્રચર્ચાપૂર્વક આયુર્વેદનું મનન કરીને રસાયનશાસ્ત્રની પદવી પ્રાપ્ત કરવાપૂર્વક રસાયનસાર ગ્રન્થનો સંસ્કૃતમાં પ્રથમ ભાગ બનાવ્યો. અદ્યાપિ તેમની પ્રવૃત્તિ શરૂ છે અને રસાયનસારના ચાર ભાગ બનાવવા વિચારસંકલ્પ છે. આવી તેમની પ્રવૃત્તિમાં ઉચ્ચ પદવી પર આરોહ કરવાને મુખ્ય હેતુભૂત તેમણે પાળેલું બ્રહ્મચર્ય છે. પચ્ચીસ વર્ષથી તેમણે વીર્યરક્ષા-બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો આરંભ કરેલ છે તેથી

તેઓ ઉપર્યુક્ત કાર્યો કરવાને શક્તિમાન થએલ છે. [illegible] બ્રહ્મચર્યના પ્રતાપે શારીરિકબળ ખીલવી છાતીમાં ઈંટ ફોડી શકે છે. ખરેખર બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવાથી કર્મયોગીની પદવી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. બ્રહ્મચર્યથી મન વચન અને કાયાની સર્વ શક્તિઓને સાહાય્ય મળે છે અને તેથી કર્તવ્યકાર્યોને સમ્યગ્રીત્યા કરી શકાય છે. વીર્યરક્ષા વિના આ વિશ્વમાં જીવવું મહાદુર્લભ છે અને જીવ્યા વિના કર્તવ્યકાર્યો કરવાં તે પણ મહાદુર્લભ છે. [illegible] વીર્યરક્ષારૂપ બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરીને પૂર્વ મુનિવરોની પેઠે મન વચન અને કાયા ઉપર કાબૂ ધરાવીને [illegible] અધઃપાત થતો નિવારવો જોઈએ. વીર્યના અધઃપાતની [illegible] ધર્મ સમાજ વિજ્ઞાન નીતિ વગેરેનો અધઃપાત [illegible] જ્યાંથી પાત થયો હોય છે તે સ્થિતિને પ્રાપ્ત [illegible] વર્ષો વહી જાય છે. વીર્યની સંરક્ષાવડે આધ્યાત્મિક [illegible] વૃદ્ધિ કરી શકાય છે અને તેથી મનને આત્મા પોતાના [illegible] લાખો મનદ્વારા અનેક કાર્યો કરી શકે છે [illegible] અને કાયાને [illegible] પોતાના [illegible] એવી સ્થિતિમાં મૂકી જો [illegible] મન વાણી અને કાયાને [illegible] [illegible] ધારણ કરે છે તેઓને [illegible] ([illegible]) [illegible] મન [illegible] [illegible] સુધી [illegible]

[illegible]

રતાં સમ્યગ્ અવબોધાશે કે આત્મા જ્યાંસુધી મન વાણી અને કાયાને પોતાની સત્તાતળે લેઈ સ્વાજ્ઞાપૂર્વક ન પ્રવર્તાવી શકે તાવત્ તે કથની કરનાર છે તે પ્રમાણે વર્તનાર નથી. કહેણી સમાન રહેણી કરવી હોય તો આત્માના તાબે મન વચન અને કાયાની શક્તિયો રહેવી જોઇએ. સર્વ પ્રકારના અભ્યાસોની પૂર્વે મન વચન અને કાયા પોતાની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે એવો અભ્યાસ સેવવો જોઇએ. **આત્માની આજ્ઞા પ્રમાણે મન અને કાયા વર્તે છે એવો અનુભવ આવે તો પણ પ્રમાદ ન કરવો જોઇએ.**

૧૩૯. મન કેમ સાધ્ય થાય? પૃ ૪૦૨

સ્વામી રામતીર્થે એક વાર અમેરીકામાં ભાષણ આપતાં જણાવ્યું હતું કે હિન્દુસ્થાનના લોકો હિમાલય વગેરે પર્વતોમાં યોગ સાધવા જાય છે તેનું રહસ્ય એ છે કે આત્માને તાબે મન વચન કાયા રહે અને નિર્લેપ રહી સર્વ કર્તવ્યકાર્યો કરે. આવી યોગ્યતારૂપ યોગ-સિદ્ધિ કરીને તેઓ કર્મયોગી બની વિશ્વનો ઉદ્ધાર કરવાની ઉત્તમ પ્રવૃત્તિઓને આદરે છે. ઉપર્યુક્ત કથનનું સારાંશ એ છે કે-તેઓ કર્તવ્યકર્મો કરવાની અધિકારિતા મન વાણી અને કાયાને આત્માજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તાવીને પ્રાપ્ત કરવા યોગ સાધે છે. આવા યોગસાધનથી મોહ-વિષયલાલસા અને તૃષ્ણા ઉપર કાબૂ મેળવી શકાય છે. હનુમાને જેમ પનોતીને પગતળે દાબી દીધી તેમ કર્તવ્યની મોહવૃત્તિરૂપ પનોતીને પરાક્રમવડે દબાવી દઈ કર્મયોગી, હનુમાન્ બની સંપૂર્ણ વિશ્વસ[illegible] સેવા કરવાને તત્પર બને છે. પૂર્ણની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને આ દેશમાં નદીઓ, પર્વતો, ગુફાઓ અને હવાપાણી અનુકૂળ છે તેથી મહાયોગીઓ ગુરુગમ પ્રાપ્ત કરીને મન વાણી અને

કાયાને સ્વાયત્ત કરી કર્તવ્યકાર્યો કરવાં જોઇએ—હે મનુષ્ય ! ત્હારે મનને આત્માની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તાવીને કર્તવ્યકાર્યો કરવાં જોઈએ પણ મનની આજ્ઞા પ્રમાણે આત્મા પ્રવર્તે એવી નપુંસકતા ધારણ કરીને સ્વપરની અવનતિ થાય એવી રીતે કર્તવ્યકાર્યો ન કરવાં જોઇએ. આત્માની આજ્ઞા પ્રમાણે મન અને કાયા પ્રવર્તી શકે એમ બનવા યોગ્ય છે, ફક્ત ઉદ્યમની ખામી છે. આત્મોત્સાહપૂર્વક યોગાભ્યાસરૂપ ઉદ્યમવડે મન વાણી અને કાયાને આત્માધીન કરી, હે મનુષ્ય ! ત્હારે કર્તવ્યકાર્યો કરવાં જ જોઇએ, એજ ત્હારી વાસ્તવિક અધિકારિતા છે અને તે અમલમાં મૂકવી જોઇએ. મનને સ્વવશમાં લાવનાર આત્મા પોતાનો બંધુ છે અને મનને સ્વવશમાં કરનાર આત્મા આત્માનો તારક છે. અન્ય કોઈ તેનો તારક નથી એવું ખાસ હૃદયમાં ધારણ કરી કર્તવ્યકાર્યો કરવાં જોઇએ અને દરરોજ તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવામાં જે જે ભૂલો થતી હોય તે સુધારવી જોઇએ. દરરોજ મનને આત્માના વશવર્તી બનાવવાના ઉદ્યમમાં પ્રવર્તવાથી અન્તે કર્તવ્યકર્મયોગીની ખરી પદવી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. બ્રહ્મચર્ય તથા ઉદ્યમથી આત્માનું ધાર્યું કાર્ય કરી શકાય છે. અને આ વિશ્વવર્તિમનુષ્યોને ઉત્તમ કર્મયોગીઓ બનાવી શકાય છે.

૧૪૦ જે થાય તે સારા માટે એમ માની કર્તવ્ય કરો. પૃ. ૪૦૩/૪.

ખુલ્લો થયો અને તેઓ કેવલજ્ઞાની થયા. શ્રી પ્રભવ ચોર પાંચસે ચોર સાથે જંબુસ્વામી શેઠને ત્યાં ચોરી કરવા રાત્રીના સમયમાં ગયા ત્યાં તેમને ચારિત્રરત્ન પ્રાપ્ત થયું. શ્રીશય્યંભવસૂરિની યજ્ઞપાટકના સંબંધથી ઉન્નતિ થઇ, કારણ કે તે યજ્ઞ કરાવતા હતા અને સાધુના શબ્દસંકેતે યજ્ઞસ્તંભ નીચેથી શાન્તિનાથની પ્રતિમા દેખવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો અને તેથી તેઓએ ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું. સુરદાસ ભક્ત પરણવાને જતા હતા તત્પ્રસંગે દાદુનો સમાગમ થયો અને તેથી તેઓએ સન્યસ્તવ્રત લીધુ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય બાલ્યાવસ્થામાં પાટ ઉપર રમત કરતાં ચઢી બેઠા એજ તેમની ઉન્નતિનું આદ્યપગથીયું હતું. એક સાધુનું ભૂલા પડવુ એજ મહાવીર પ્રભુના આદ્યભવ તરીકે નયસારની પ્રગતિનું મુખ્ય કારણ હતું. વનમા સાધુ ભૂલા પડ્યા, ત્યારે તેની સેવા કરવાનો નયસારને લાભ મળ્યો ઉપદેશનો લાભ મળ્યો.

૧૪૧ બ્રિટીશો પાસેથી સારું શિખી લ્યો પૃ. ૪૦૫

જે દેશ પર અનેક સંકટો પડે છે તે દેશના મનુષ્યો જાગ્રત્ થાય છે અને સુખના માર્ગો શોધી તે તરફ આત્મભોગપૂર્વક ગમન કરે છે. આર્યાવર્ત પર અનેક સંકટો પડયાં છે તેથી તે હવે જાગ્રત્ થયું છે. દુઃખ વિના સુખના માર્ગ તરફ ગમન થતુ નથી. અતએવ આર્યાવર્તના ઉપર દુઃખ વધુ પડશે ત્યારે તે ખરેખર જાગ્રત્ થશે હાલ હિંદુસ્થાનમા જે કંઇ થાય છે તે આગને માટે થાય છે. આર્યાવર્ત પર બ્રીટીશ સરકારનુ રાજ્ય થયું છે તે હિંદુસ્થાનના શુભાર્થે છે હિંદુસ્થાનરૂપ શિષ્યને બ્રીટીશરાજ્યગુરુ મળવાથી તેને યોગ્ય શિક્ષણ મળે છે. અખિલ વિશ્વ

આવીને ઉભા રહે છે. રામ રાવણના સમયની અને પાંડવ કૌરવોના સમયની વિદ્યાઓ અન્તે રજોગુણ અને તમોગુણવડે નષ્ટ થઈ તેનું કારણ એ છે કે–પ્રવૃત્તિપ્રગતિના સાત્વિક માર્ગથી વિમુખ બની તત્સમયના અગ્રગણ્યોએ કુદરતથી વિરુદ્ધ પ્રગતિની પ્રવૃત્તિ આરંભી હતી. પૃથક્કરણદૃષ્ટિએ, સંરક્ષણદૃષ્ટિએ, સ્વાસ્તિત્વસંરક્ષકદૃષ્ટિએ, ઐક્યદૃષ્ટિએ, તત્ત્વદૃષ્ટિએ, સર્વ પદાર્થોપયોગિત્વદૃષ્ટિએ, વ્યવહારદૃષ્ટિએ, નિશ્ચયદૃષ્ટિએ, સાધ્યદૃષ્ટિએ, સાધનદૃષ્ટિએ, કર્તવ્યદૃષ્ટિએ, અકર્તવ્યદૃષ્ટિએ, પ્રવૃત્તિદૃષ્ટિએ, નિવૃત્તિદૃષ્ટિએ, સ્વાધિકારદૃષ્ટિએ, પરાધિકારદૃષ્ટિએ, સાર્વજનિકહિતદૃષ્ટિએ, વ્યષ્ટિદૃષ્ટિએ, સમષ્ટિદૃષ્ટિએ, સામાજિકહિતદૃષ્ટિએ-દેશપ્રગતિદૃષ્ટિએ, સ્વતંત્રદૃષ્ટિએ, પરતંત્રદૃષ્ટિએ, દયાદૃષ્ટિએ, સત્યદૃષ્ટિએ, અસ્તેયદૃષ્ટિએ, અપરિગ્રહદૃષ્ટિએ, પરિગ્રહદૃષ્ટિએ, સર્વજીવસંરક્ષકદૃષ્ટિએ, સામ–દામ–દંડ–ભેદનીતિદૃષ્ટિએ–અલ્પદોષપૂર્વક મહાલાભદૃષ્ટિએ–ઔત્સર્ગિકધર્મદૃષ્ટિએ, અપવાદિકધર્મદૃષ્ટિએ, આપત્તિધર્મદૃષ્ટિએ, ચાતુર્વર્ણિક ધર્મકર્મદૃષ્ટિએ––ભાવનાદૃષ્ટિએ––શિષ્યદૃષ્ટિએ–શિક્ષકદૃષ્ટિએ –ત્યાગિદૃષ્ટિએ–રાગિદૃષ્ટિએ અને અનેક ધર્મદર્શનોની દૃષ્ટિઓના પરસ્પર અવિરોધપણે વિશ્વશાળામાં સર્વ જ્ઞેય હેય અને ઉપાદેય પદાર્થોનું સ્વરૂપ અવબોધવું જોઈએ કે જેથી આત્મામાં ઉપર્યુક્ત અનેક દૃષ્ટિઓવડે આત્માની પ્રગતિયોના માર્ગો ખુલ્લા થાય અને આત્માની વાસ્તવિક પ્રગતિકારક કર્મોની પ્રવૃત્તિઓને અવિરોધપણે સેવી શકાય. એક પેટીવાજું છે તેમાં જે જે ટબોમાંથી સ્વર નીકળવા જોઈએ તેમાંથી જો બે ચાર ટબોમાંથી સ્વર ન નીકળે અથવા એકજ ટબમાંથી સ્વર નીકળે તો તે જોઈએ એવાતો નથી તેમ વિશ્વશાળામાં ઉપર્યુક્ત અનેક દૃષ્ટિઓવડે પરસ્પર સાપેક્ષપણે અભ્યાસ કરવાનો હોય છે તે

જે ન કરવામાં આવે અને પ્રગતિસાધક કર્મયોગી બનવામાં ન આવે તો વિશ્વમાં અનેક જીવોની અનેક પ્રકારે હાનિ કરી શકાય અને વિશ્વજીવોને અલ્પ લાભ અર્પી શકાય, તેમજ સ્વાત્માની અલ્પ પ્રગતિ કરી શકાય અને અનેક ગુણોને પરિપૂર્ણ ખીલવવામાં અનેક વિઘ્નો ઉપસ્થિત કરી શકાય. માટે કુલ મનુષ્યોએ વિશ્વશાળાનાં અનેકદૃષ્ટિયોની સાપેક્ષતાએ પદાર્થવિવેક કરી સ્વાત્મોન્નતિ કર્મસાધક બનવું જોઇએ કે જેથી સ્વપરને અહર્નિશપૂર્ણ મહાલાભ પ્રાપ્ત થઇ શકે.

૧૪૮ વિશ્વશાળાના અનુભવોની પ્રાપ્તિ માટે મનુષ્ય અવતાર છે. પૃ ૪૧૨

આવીને ઉભા રહે છે. રામ રાવણના સમયની અને પાંડવ કૌરવોના સમયની વિદ્યાઓ અન્તે રજોગુણ અને તમોગુણવડે નષ્ટ થઈ તેનું કારણ એ છે કે-પ્રવૃત્તિપ્રગતિના સાત્વિક માર્ગથી વિમુખ બની તત્સમયના અગ્રગણ્યોએ કુદરતથી વિરુદ્ધ પ્રગતિની પ્રવૃત્તિ આરંભી હતી. પૃથક્કરણદૃષ્ટિએ, સંરક્ષણદૃષ્ટિએ, સ્વાસ્તિત્વસંરક્ષકદૃષ્ટિએ, ઐક્યદૃષ્ટિએ, તત્ત્વદૃષ્ટિએ, સર્વ પદાર્થોપયોગિત્વદૃષ્ટિએ, વ્યવહારદૃષ્ટિએ, નિશ્ચયદૃષ્ટિએ, સાધ્યદૃષ્ટિએ, સાધનદૃષ્ટિએ, કર્તવ્યદૃષ્ટિએ, અકર્તવ્યદૃષ્ટિએ, પ્રવૃત્તિદૃષ્ટિએ, નિવૃત્તિદૃષ્ટિએ, સ્વાધિકારદૃષ્ટિએ, પરાધિકારદૃષ્ટિએ, સાર્વજનિકહિતદૃષ્ટિએ, વ્યષ્ટિદૃષ્ટિએ, સમષ્ટિદૃષ્ટિએ, સામાજિકહિતદૃષ્ટિએ-દેશપ્રગતિદૃષ્ટિએ સ્વતંત્રદૃષ્ટિએ, પરતંત્રદૃષ્ટિએ, દયાદૃષ્ટિએ, સત્યદૃષ્ટિએ, અસ્તેયદૃષ્ટિએ, અપરિગ્રહદૃષ્ટિએ, પરિગ્રહદૃષ્ટિએ, સર્વજીવસંરક્ષકદૃષ્ટિએ, સામ-દામ-દંડ-ભેદનીતિદૃષ્ટિએ-અલ્પદોષપૂર્વક મહાલાભદૃષ્ટિએ-ઔત્સર્ગિકધર્મદૃષ્ટિએ, આપવાદિકધર્મદૃષ્ટિએ, આપત્તિધર્મદૃષ્ટિએ, ચાતુર્વર્ણિક ધર્મકર્મદૃષ્ટિએ--ભાવનાદૃષ્ટિએ--શિષ્યદૃષ્ટિએ-શિક્ષકદૃષ્ટિએ -ત્યાગિદૃષ્ટિએ-રાગિદૃષ્ટિએ અને અનેક ધર્મદર્શનોની દૃષ્ટિઓના પરસ્પર અવિરોધપણે વિશ્વશાળામાં સર્વ જ્ઞેય હેય અને ઉપાદેય પદાર્થોનું સ્વરૂપ અવબોધવું જોઈએ કે જેથી આત્મામાં ઉપર્યુક્ત અનેક દૃષ્ટિઓવડે આત્માની પ્રગતિયોના માર્ગો ખુલ્લા થાય અને આત્માની વાસ્તવિક પ્રગતિકારક કર્મોની પ્રવૃત્તિઓને અનિરોધપણે રોકી શકાય. એક પેટીવાજું છે તેમાં જે જે ટપ્પામાંથી સ્વર નીકળવો જોઈએ તેમાંથી તો છે. જો ચાર ટપ્પોમાંથી સ્વર ન નીકળે અથવા એકજ કળમાંથી સ્વર નીકળે તો તે જેમ બેસુરો લાગે તેમ વિશ્વશાળામાં ઉપર્યુક્ત અનેક દૃષ્ટિઓવડે પરસ્પર સાપેક્ષપણે અભ્યાસ કરવાનો હોય છે તે

જો ન કરવામાં આવે અને પ્રગતિસાધક કર્મયોગી બનવામાં ન આવે તો વિશ્વમાં અનેક જીવોની અનેક પ્રકારે હાનિ કરી શકાય અને વિશ્વજીવોને અલ્પ લાભ અર્પી શકાય, તેમજ સ્વાત્માની અલ્પ પ્રગતિ કરી શકાય અને અનેક ગુણોને પરિપૂર્ણ ખીલવવામાં અનેક વિઘ્નો ઉપસ્થિત કરી શકાય. માટે સુજ્ઞ મનુષ્યોએ વિશ્વશાળામાં અનેકદૃષ્ટિયોની સાપેક્ષતાએ પદાર્થવિવેક કરી સ્વાત્મોન્નતિ કર્મસાધક બનવું જોઇએ કે જેથી સ્વપરને મહાનંદપૂર્વક મહાલાભ પ્રાપ્ત થઇ શકે.

૧૪૪ વિશ્વશાળાના અનુભવોની પ્રાપ્તિ માટે મનુષ્ય અવતાર છે. પૃ ૪૧૨

થાય છે તેને કદાપિ માન ન આપી દબાવી દેઈને આગળ અભ્યાસ કરવામાં આવે છે તો અન્તે પશ્ચાત્ પતિત દશા થાય છે અને જ્યાંથી જાતિ અભ્યાસ શરૂ કરવાનો હોય છે ત્યાં પુનઃ આવીને ઊભા રહેવું પડે છે. પહેલી ચોપડીવાળાને એકદમ એમ એ. ની કલાસમાં મૂકવામાં આવે તો તે સર્વ કલાસોથી પાછો પડતો ખડતો પહેલીની કલાસમાં આવે છે ત્યારે તે સ્થિર થઈ અનુક્રમે શિક્ષણપ્રગતિનો અભ્યાસ કરી શકે છે, તદ્વત્ સર્વ બાબતોનો અનુભવ કરવો.

૧૪૫ કર્તવ્યકર્મને સેવતાં આત્માની પ્રગતિ. પૃ. ૪૧૩

વિશ્વવર્તિ અનેક અનુભવીઓનાં રચિત અનેક શાસ્ત્રો વાંચવામાં આવે તો પણ વિશ્વશાલામાં સ્વોન્નતિકારક કર્મપ્રવૃત્તિયોનો જાતિઅનુભવ પ્રાપ્ત કર્યા વિના સ્વોન્નતિસાધક કર્મપ્રવૃત્તિમાં આત્માર્પણ થઇ શકતું નથી. સ્વતંત્રદૃષ્ટિથી જાતીય અનુભવ કરીને આત્મોન્નતિકારક કર્તવ્યકર્મોને સ્વાધિકારે સેવતાં સેવતાં આત્મા પ્રતિદિન પ્રગતિમાન્ થયા કરે છે

૧૪૬ ખરેખરા કર્મ યોગી બનો પૃ ૪૧૪

આ વિશ્વશાલામાં પ્રતિદિન મનુષ્યો અનેક પ્રકારના અનુભવોનો અભ્યાસ કર્યા કરે છે જ્યારે કેવલજ્ઞાન થાય છે ત્યારે અભ્યાસનો અંત આવે છે. યાવત્ આ વિશ્વશાલામાં કોઇ પણ મનુષ્યને

કેવલજ્ઞાન નથી થયું તાવત્ તે મનુષ્ય અનેક અનુભવોનો પ્રતિદિન અભ્યાસી છે. એક અનુભવથી અન્ય અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે અને એક અનુભવમાં પ્રતિદિન અનેક પ્રકારે સુધારો વધારો થતો જાય છે. જેમ જેમ અમુક વસ્તુસંબંધી વિશેષ જ્ઞાન પ્રગટે છે તેમ તેમ તે વસ્તુસંબંધી પૂર્વે નિશ્ચિત કરેલા અનુભવમાં ફેરફાર થતો જાય છે. અતએવ બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા, વૃદ્ધાવસ્થા, કાલદશા, સંયોગો અને શિક્ષણને ધ્યાનમાં લઈ એક પદાર્થના અનુભવજ્ઞાનમાં અનેક મનુષ્યમાં કોટિ ભેદ પડે તો તે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવ જ્ઞાન [illegible] ક્ષયોપશમ અને શિક્ષણીય સંયોગોને આભારી માની સાપેક્ષદૃષ્ટિને આગળ કરી કદાગ્રહ ન કરતાં અનુભવોની પ્રતિભા આગળ વધવું જોઈએ કે જેથી સ્વોન્નતિકર્મસાધકપ્રવૃત્તિમાં પ્રગતિમાન આત્મા બની શકે. અનેક પ્રકારના વિશ્વશાલાના પદાર્થોના અનુભવોનો અનન્ત સાગર છે તેમાંથી એક બિન્દુસમાન અનુભવ પ્રાપ્ત કરી કોઈ સ્વાત્માભિમાની બની સ્વાત્મઘાતક ન થવું જોઈએ. અનન્તાનુભવ સાગરમાં સામાન્ય મનુષ્યનો અનુભવ એક બિન્દુસમાન છે તેથી તે સર્વ પ્રકારના અનુભવો કે જે કાળે કાળે [illegible] ક્ષયોપશમાદિ ઉદ્ભવે છે તે અનુભવોની પોતાને પ્રાપ્તિ ન હોવાથી તેનો અનાદર અથવા તે સર્વને હું જાણું છું એવું અભિમાન ધારણ કરી નિજ પ્રવૃત્તિ કરીને સ્વોન્નતિકર્મસાધક બનવું જોઈએ.

૨૪૯ પૃથ્વી આદિની ઉપયોગિતા ૪૨૧/૨૨

એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિયત્વ પામતાં પરસ્પર જીવોને ઉપકારિત્વ સંબન્ધ ઘટે છે. એક મનુષ્યનુ દૃષ્ટાંત અંગીકાર કરીને વિચાર કરવામાં આવે તો વિશેષ પ્રકાશ પડી શકે તેમ છે. એક મનુષ્ય જ્યારથી જનનીના ઉદરમાં ઉપજે છે. ત્યારથી તે આહારાદિ ગ્રહણ કરે છે, માતાના ઉદરમાં ઉત્પન્ન થવાથી અને માતાના પ્રેમથી પોષાયલો તે માતાના ઉપકાર તળે દબાય છે, તેમજ તેની ઉત્પત્તિમાં જનક કારણીભૂત હોવાથી તે પિતાના ઉપકારથી ઉપકૃત હોય છે. માતાના પેટમાં વાયુ આદિના ઉપકાર તળે દબાયેલો થાય છે. માતાના ઉદરમાંથી બહાર નીકળ્યા પશ્ચાત્ તે પૃથ્વીકાય અપ્કાય તેજસ્કાય વાયુકાય વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાયના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે—માટે તે તે કાયાના જીવોના ઉપકારને ગ્રહણ કરનાર બની શકે છે માતાના ઉદરમાંથી બહિર્ નીકળેલ મનુષ્ય પૃથ્વી પર રમે છે. પૃથ્વી પર શયન કરે છે. પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી આહાર રૂપે પરિણમાવે છે અને તેથી સ્વકીય શરીરની પુષ્ટિ વૃદ્ધિ કરી શકે છે પૃથ્વીનાં પર ઘર તે રહેવા માટે બાંધે છે. પૃથ્વીરૂપ ક્ષેત્ર વિના અન્નાદિની ઉત્પત્તિ થતી નથી. પૃથ્વીરૂપ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થએલ વનસ્પતિ અન્ન વગેરેનું ભક્ષણ કરીને તે જીવી શકે છે, માટે મનુષ્યને જન્મથી પૃથ્વીનો ઉપકાર ગ્રહણ કર્યા વિના છૂટકો થતો નથી. જન્મેલો મનુષ્ય જલનું પાન કરે છે. જલથી શરીરની પુષ્ટિ વૃદ્ધિ કરી શકે છે. અન્ન વિના થોડા દિવસ ચાલે પણ જલ વિના ચાલી શકે તેમ નથી માટે જન્મથી જ જલના ઉપકારતળે મનુષ્ય આવે છે. જન્મેલ મનુષ્ય વાયુને ગ્રહણ કર્યા વિના ક્ષણમાત્ર પણ રહી શકે તેમ નથી. પૃથ્વી જલ કરતાં પણ વાયુને

મનુષ્ય વિશેષતઃ ગ્રહણ કરે છે. અનન્તજન્મથી વાયુના ઉપકારનીચે મનુષ્ય દબાયલો હોય છે. દુનિયાના દરેક પ્રાણી [illegible] વાયુ ઉપર જીવે છે. જો બે ઘડિકા પર્યન્ત વાયુ જગત્‌માં બંધ રહે તો સર્વ જીવોનો નાશ થઇ જાય. આ ઉપરથી અવબોધવાનું કે વાયુ આદિના ઉપકારથી જીવનારો મનુષ્ય જો અન્યોના ઉપકાર માટે સ્વકાય સર્વસ્વના ઉપયોગ ન કરે તો તેના જેવો કૃતઘ્ન અન્ય કોઈ હોઈ શકે નહિ. વાયુના ગ્રહણ વિના કોઈ જીવ જીવી શકતા નથી [illegible] શાવ દર્શાવનાર મનુષ્યે વિચારવું કે જન્મથી [illegible] ત્યાંસુધી મારે વાયુનું ગ્રહણ કરવું પડશે માટે [illegible] ઉપકારથી વાળ્યા વિનાનું જીવન નિષ્ફળ છે. અગ્નિના [illegible] મનુષ્ય દબાયલો છે. અસંખ્ય અગ્નિકાયના જીવોના નાશ [illegible] મનુષ્ય પોતાનું જીવન સાચવી શકે છે [illegible] ગ્રહણ કરવા માટે અગ્નિના ઉપયોગ કરવા [illegible] કે શીતાદિનું નિવારણ [illegible]

ઉન્નતિમાં અનેક મનુષ્યોની અનેક પ્રકારની સહાયતા મળી હોય છે-તેનો યદિ મનુષ્ય વિચાર કરે તો જ પ્રત્યુપકાર વાળવા માટે યથાશક્તિ પ્રવૃત્તિ કરી શકે. નિશાળમાં અનેક શિક્ષકો પાસેથી શિક્ષણ ગ્રહીને તેઓના ઉપકારતળે મનુષ્ય દબાય છે. અનેક પરમાર્થી મનુષ્યો પાસેથી કંઇ ને કંઇ તે ગ્રહણ કરે છે અનેક સહચરો-મિત્રો પાસેથી તે અનેક પ્રકારના ઉપગ્રહોને ગ્રહે છે અને સ્વકીયોન્નતિપ્રદેશમાં પ્રયાણ કરે છે.

૧૫૦ પૃથ્વી આદિની ઉપયોગિતાનો બદલો પૃ. ૪૨૩

મનુષ્યે વિચાર કરવો જોઇએ કે હું ઘણાઓના ઉપકારતળે દબાયેલો છું-તેથી મારે મારા બંધુસમાન અન્ય પ્રાણીઓ પ્રતિ ઉપકારનો બદલો આત્મભોગપૂર્વક આપવો જોઈએ. મનુષ્ય અન્ય એકેન્દ્રિયાદિક જીવો પર ઉપકાર કરે છે. મનુષ્ય એકેન્દ્રિયાદિક જીવોની સંરક્ષા કરે છે. સર્વ જીવોની દયા પાળવાનો ઉપદેશ આપીને તથા તે પ્રમાણે વર્તીને અન્યોને ઉપકાર કરી શકે છે. મનુષ્ય પૃથ્વીકાય અપ્કાય તેજસ્કાય વનસ્પતિ કાય અને ત્રસકાયના જીવોને બાધા ન થાય એવી વિચારાચાર વ્યવસ્થા કરી શકે છે.

પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત

